

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ευρωπαϊκή ενοποίηση και παγκοσμιοποίηση

Σωτήριος Ντάλης

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Η ΕΥΡΩΠΗ ΣΕ ΕΝΑΝ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΜΕΝΟ ΚΟΣΜΟ

Σωτήρης Ντάλης

«Τα κυρίαρχα έθνη του παρελθόντος

δεν αποτελούν πλέον το πλαίσιο επίλυσης των προβλημάτων του παρόντος,

ενώ ακόμα και η Κοινότητα δεν είναι παρά ένα βήμα προς τις μορφές οργάνωσης του κόσμου αύριο.»

Ζαν Μονέ (Jean Monnet, Mémoires, Paris : Fayard 1976, σ.617)

Η ΕΕ ΚΑΙ Η ΠΟΛΥΜΕΡΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ: ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΡΟΛΟΥ ΣΕ ΕΝΑΝ ΚΟΣΜΟ ΠΟΛΥΠΛΟΚΟΤΗΤΑΣ

«Προηγούμενα, τα γεγονότα που εκτυλίσσονταν στον κόσμο δεν συνδέονταν μεταξύ τους. Στο εξής είναι όλα τους αλληλεξαρτώμενα». Αυτός ο ορισμός της παγκοσμιοποίησης, μπορεί να μας φανεί τρομερά κοινότοπος. Εκτός κι αν σταθούμε στο πρόσωπο που τον διατύπωσε και στη χρονολογία της διατύπωσής του: Πολύβιος, δύο αιώνες π.Χ.¹

Αυτό σημαίνει ότι αναζητώντας τη «γενεαλογική» έννοια της παγκοσμιοποίησης κινδυνεύουμε σε σημαντικό βαθμό να διαπιστώσουμε ότι η συνείδηση της συμμετοχής σε ένα αλληλεξαρτώμενο παγκόσμιο σύνολο ή η ικανότητα μετακίνησης σε ένα χώρο-κόσμο είναι πολύ παλιά υπόθεση.

Από τον 16^ο αιώνα ως τον 20^ο αιώνα, η παγκοσμιοποίηση, δηλαδή η ένταξη όλων των κοινωνιών σε μια ενιαία Ιστορία, είναι στενά συνδεδεμένη με την σύσταση αποικιακών αυτοκρατοριών που δημιουργούνται με το αιφνίδιο άνοιγμα ολόκληρων ηπείρων, από την Αμερική ως την Αφρική. Ειδικότερα τον 19^ο αιώνα,

¹ Μας το θυμίζει ο γάλλος πολιτειολόγος και καθηγητής στο Ινστιτούτο Πολιτικών Επιστημών στο Παρίσι, στο άρθρο του Zaki Laïdi, «Τα τείχη της Παγκοσμιοποίησης» που περιλαμβάνεται στο συλλογικό έργο, *Οι Διεθνείς Σχέσεις στη Μεταψυχροπολεμική Εποχή. Από τη Γεωπολιτική στη Γεωοικονομία και οι Προκλήσεις του 21ου Αιώνα* (επιμ. Σ. Ντάλης -Ν. Λιούσης), Αθήνα: Παπαζήσης, 1999, σ. 520-522.

παρουσιάζεται συρροή αλληλοσυνδεόμενων μεταβολών (Βιομηχανική Επανάσταση, επανάσταση στις συγκοινωνίες, δημογραφική επανάσταση) που ενισχύουν και επιταχύνουν την παγκοσμιοποίηση.²

Έχει υποστηριχθεί ότι η παγκοσμιοποίηση αντιπροσωπεύει ένα ρήγμα, ένα κατώφλι στην ιστορία της ανθρωπότητας. Πρόκειται για την ενοποίηση του χώρου που συνοδεύεται από την ενοποίηση του χρόνου. Επιπλέον, η παγκοσμιοποίηση δείχνει να καθιστά απτή την ανάγκη μιας κοινής διαχείρισης των μεγάλων προβλημάτων της ανθρωπότητας.

Πολλοί αναλυτές περιγράφουν την παγκοσμιοποίηση λιγότερο ως μια νέα οικονομική τάξη και περισσότερο ως μια «φαινομενολογία», δηλαδή μια αναπαράσταση αλυσιδωτών γεγονότων τα οποία καταλήγουν να συγκροτούν ένα σύστημα.³

Τα τελευταία χρόνια βρίσκεται σε εξέλιξη μια εξαιρετικά ενδιαφέρουσα συζήτηση για την ανάγκη να γίνει η εποχή μας περισσότερο ουμανιστική και να σταθεί με ευθύνη απέναντι στις μεγάλες προκλήσεις του 21ου αιώνα.⁴ Μοιάζουμε

² Βλέπε περισσότερα στο, Philippe Moreau Defarges, *Η Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα: Ι.Ζαχαρόπουλος, 2002.

³ Πρβλ. μεταξύ άλλων, Zaki Laïdi, *La Gauche à venir. Politique et mondialisation*. Paris: L' Aube, 2001. Βλέπε επίσης, Pascal Lamy, «Europe's Role in Global Governance - The Way Ahead», FCE 3 (02), 6 Μαΐου 2002 στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.whi-berlin.de/lamy.htm. Leterre Thierry, *La Gauche et la peur liberale*, Paris: Presses de Sciences Po, 2002, Agnes Benassy-Quéré, Pierre Jacquet, Benoît Coeuré, Jean-Pisani Ferry, *Politique Économique*) Bruxelles : De Boeck, 2005 και κυρίως ένα από τα κορυφαία έργα της διεθνούς βιβλιογραφίας, αυτό των Peter Hall και David Soskice, *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford :Oxford University Press, 2001.

⁴ Βλέπε σχετικά, Αλέν Φινκιελκρό, *Η χαμένη ανθρωπότητα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000. Εντγκάρ Μορέν, *Αφήνοντας τον εικοστό αιώνα*, Ροές, Αθήνα, 1987 και John Gray, *Straw Dogs*, Granta, London, 2002, John Gray, *AI Qaeda and what it means to be modern*, Faber and Faber, London, 2004. Επίσης, Will Self, «Humanisme, risible humanisme», στην επιθεώρηση *Courrier International*, no 629, 21 Νοεμβρίου 2002, μια αναλυτική παρουσίαση του έργου του βρετανού φιλοσόφου John Gray. Ένας ζωντανός και ενδιαφέρον διάλογος περί «κοσμο-πολιτισμού» περιλαμβάνεται στο βιβλίο της Martha Nussbaum, *Υπέρ πατρίδος. Πατριωτισμός ή κοσμοπολιτισμός*; Αθήνα: Scripta, 1999, όπου δεκαέξι αμερικανοί και ευρωπαίοι συγγραφείς απαντούν στο κείμενο της καθηγήτριας δικαίου και ηθικής στο Πανεπιστήμιο του Σικάγου, Martha Nussbaum. Η αμερικανίδα καθηγήτρια πρόβαλε τα ιδεώδη του κοσμοπολιτισμού ως ουσιώδη συστατικά στον αγώνα για έναν πιο δίκαιο κόσμο. Σε μια πρόσφατη συνέντευξή της η Martha Nussbaum υποστήριξε: «Δεν αποδέχομαι πλέον τον κοσμοπολιτισμό ακόμα και ως δικό μου προσωπικό δόγμα επειδή θεωρώ ότι χρειαζόμαστε χώρο για να επιδιώξουμε δεσμεύσεις με τους γύρω μας και όχι απλώς για να ολοκληρώσουμε ένα κοσμοπολιτικό χρέος. Παραμένω πιστή όμως στο ότι θα έπρεπε να νοιαζόμαστε περισσότερο για την κατάσταση των ανθρώπων σε άλλα μέρη του κόσμου απ' ό,τι το κάναμε έως τώρα. Πίστευα πως η εθνική συνείδηση ήταν εμπόδιο σ' αυτή την ανησυχία-πλέον δεν το πιστεύω. Όμως η ιδέα του έθνους πρέπει να διαμορφωθεί όχι με εθνοκεντρικούς όρους, αλλά με τους όρους ηθικών και πολιτικών ιδανικών. Ο τρόπος που η ιδέα του έθνους της Ινδίας διατυπώθηκε από τον Γκάντι και τον Νεχρού είναι ένα καλό παράδειγμα γεφύρωσης με την κοσμοπολιτική ανησυχία». Βλέπε «Martha Nussbaum: Η φιλόσοφος της δίκαιης (και γι' αυτό καλής) ζωής», συνέντευξη στον Χρόνη Πολυχρονίου, στο *Έψιλον* της *Κυριακάτικης Ελευθεροτυπίας* της 22ας Αυγούστου 2010, σ.41-45.

σαν να μπαίνουμε τώρα στον 21^ο αιώνα, γιατί τώρα αντιλαμβανόμαστε τα χαρακτηριστικά του, τις ιδιαιτερότητές του και τα ζητήματα.⁵

Αυτό που εξελίσσεται μπροστά μας με το ξεκίνημα του νέου αιώνα δεν είναι μια συνηθισμένη διαταραχή. Για τον παγκοσμιοποιημένο κόσμο που γεννήθηκε μέσ' από τις στάχτες του Ψυχρού Πολέμου μπορεί να είναι μια ιδρυτική διαταραχή, η διαταραχή που θ' αναταράξει τις συνειδήσεις και τη σκέψη μας, υποστηρίζει ο Γαλλολιβανέζος συγγραφέας, Αμίν Μααλούφ. Ο κόσμος εμφανίζει πολλαπλά σημάδια απορρύθμισης που οφείλεται κυρίως στην ταυτόχρονη εξάντληση των δυο πολιτισμικών συνόλων. Της Δύσης και του Αραβικού κόσμου. Η πρώτη απιστεί στις ίδιες τις αρχές της, ενώ ο δεύτερος έχει εγκλωβιστεί σ' ένα ιστορικό αδιέξοδο.⁶ Πρέπει να κλείσει η φυλετική ιστορία της ανθρωπότητας, η ιστορία της πάλης μεταξύ εθνών, μεταξύ κρατών, μεταξύ εθνοτικών ή θρησκευτικών κοινοτήτων, μεταξύ "πολιτισμών", τονίζει ο Μααλούφ.⁷

Ποιές είναι όμως οι προκλήσεις του 21ου αιώνα; Ποιές είναι οι δυνάμεις της αλλαγής στον σύγχρονο κόσμο και πώς θα τις διαχειριστούμε; Στα ερωτήματα αυτά έχει απαντήσει ο γνωστός αμερικανός καθηγητής Πολ Κένεντι.⁸ Συνθέτοντας έναν τεράστιο αριθμό πληροφοριών για την αύξηση του πληθυσμού, για τις περιβαλλοντικές αλλαγές, τη βιοτεχνολογία, τη ρομποτική, την τεχνολογία της επικοινωνίας και τις παγκόσμιες χρηματιστικές αγορές και χρησιμοποιώντας την αναλυτική ικανότητα που τον χαρακτηρίζει, ο Κένεντι μας εξήγησε πολύ εύστοχα γιατί η ιστορία δεν τελειώνει, αλλά προχωρά ταχύτατα και μας επιφυλάσσει εκπλήξεις.

Άραγε ποιό νόημα μπορεί να αναδυθεί από τα ερείπια που άφησε πίσω της η ιστορία του 20ου αιώνα; Απ' αυτήν την βαρβαρότητα ως την τεχνοκρατική και τεχνολογική εσπεράντο, όπως την αποκαλεί ένας από τους κορυφαίους ευρωπαίους

⁵ Προσδιορίζοντας την εποχή μας ο σκηνοθέτης Θεόδωρος Τερζόπουλος, έδωσε μια εύστοχη εκδοχή. «Είχαμε μια καθυστέρηση, η οποία συνέχιζε την προηγούμενη 30ετία, και όλα της τα άλλοθι: την ευημερία, την αριστερά, τη διεκδίκηση, το lifestyle, και όλο αυτό το μίγμα αντίθετων ζητημάτων, ιδεολογιών και τρόπων ζωής. Τώρα μπαίνουμε στην εποχή των μεγάλων αλλαγών, όπου επαναπροσδιορίζονται τα ζητήματα του ανθρώπου, των ιδεολογιών, της πολιτικής, των κυβερνήσεων και των κοινοβουλίων». Θεόδωρος Τερζόπουλος: «Ο Προμηθέας είναι μέγας φονταμενταλιστής», συνέντευξη στην εφημερίδα του Ελληνικού Φεστιβάλ, 8 Ιουλίου 2010.

⁶ Πρβλ. Αμίν Μααλούφ, *Η απορρύθμιση του κόσμου*, Αθήνα: Ωκεανίδα 2010. Ο Πίτερ Μπερκ, στο βιβλίο του, *Πολιτισμικός υβριδισμός*, Αθήνα: Μεταίχμιο 2010, υποστηρίζει πως η παγκοσμιοποίηση έφερε μια ανάμειξη ή «υβριδοποίηση» των πολιτισμών, την οποία άλλοι επικροτούν και άλλοι καταδικάζουν. Το βιβλίο εστιάζει στις διαδικασίες συνάντησης, ανταλλαγής, συγχώνευσης και στους τρόπους με τους οποίους τις αντιλαμβανόμαστε.

⁷ Το βιβλίο του Μααλούφ θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε εγκώμιο στη δημοκρατία και αποχαιρετισμό στη σύγκρουση των πολιτισμών.

⁸ Πολ Κένεντι, *Προετοιμασία για τον 21ο αιώνα*, Αθήνα: Νέα Σύνορα 1994.

στοχαστές ο Τζορτζ Στάινερ, η συζήτηση αφορά τη θέση που κατέχει η κουλτούρα και η διανοήση στην κοινωνία μας⁹.

Ο άνθρωπος της «παγκόσμιας καθημερινής ζωής», στον 21ο αιώνα, φαίνεται ότι θα γίνεται ημέρα με την ημέρα όλο και περισσότερο μιγάς. Θα μπορεί να διαλέγει ταυτότητες και ιδεολογίες, αξίες και ιδανικά μέσα από την πληθώρα που θα του προσφέρει η παγκόσμια υπεραγορά του πολιτισμού. Μέσα από αυτό το παζλ της επιμιξίας θα συνθέτει ακόμη και τη θρησκευτική του ταυτότητα. Όπως σημείωνε ο Jean-Pierre Langellier στο ειδικό αφιέρωμα της εφημερίδας *Le Monde*¹⁰ για τον 21ο αιώνα, ο άνθρωπος του μέλλοντος θα μπορεί επίσης να απαρνηθεί την πολιτισμική παράδοση της πατρίδας του, αν τον βαραίνει. Η πολιτισμική επιμιξία θα χαρίσει στους πολίτες τού αύριο το προνόμιο να ανήκουν σε πολλούς κόσμους.

Όσο για τον 21ο αιώνα, τον οποίο ήδη διανύουμε, η ιστορική πρόγνωση βασίζεται αναγκαστικά στη γνώση του παρελθόντος, υποστηρίζει ο Έρικ Χομπσμπάουμ, στο βιβλίο του «*Στους ορίζοντες του 21ου αιώνα μετά την εποχή των άκρων*». Μέσα από το κάτοπτρο του ιστορικού, ο συγγραφέας του «*Σύντομου Εικοστού Αιώνα*» εντοπίζει τα προβλήματα που καλείται να αντιμετωπίσει η Ανθρωπότητα στο νέο αιώνα και ανιχνεύει τις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές τάσεις που είναι πιθανόν να επικρατήσουν.¹¹ Σταθμίζει και αξιολογεί φαινόμενα όπως η παγκοσμιοποίηση, ο κίνδυνος του υπερπληθυσμού στον πλανήτη, το περιβάλλον, η νέα διεθνής σκηνή, το «παγκόσμιο χωριό» του σημερινού ανθρώπου, τα πολιτισμικά και πολιτικά προβλήματα, τις τεράστιες δυνατότητες παραγωγής πλούτου αλλά και την άνιση αναδιανομή του, το χάσμα μεταξύ πλούσιων και φτωχών χωρών και τις τεράστιες ανισότητες.

Σήμερα, στο παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον μπορεί κανείς εύκολα να υποστηρίξει ότι οι εμπορικές και επενδυτικές ροές των κεφαλαίων, η τεχνολογική ανάπτυξη και η εξάπλωση της δημοκρατίας έχουν φέρει σε ένα μεγάλο μέρος του πλανήτη ελευθερία και ευημερία. Αυτή είναι όμως η μια πλευρά του νομίσματος. Γιατί αν κοιτάξουμε και την άλλη πλευρά του ίδιου νομίσματος, θα δούμε ότι από το 1990 και μετά, σκοτώθηκαν σε πολέμους σχεδόν 4 εκατομμύρια άνθρωποι, κατά το 90% άμαχοι, ενώ πάνω από 18 εκατομμύρια εγκατέλειψαν τις εστίες τους ή και τις χώρες τους, λόγω πολέμων ή εμφύλιων συγκρούσεων. Επίσης, σε μεγάλο μέρος του αναπτυσσόμενου κόσμου, η ένδεια και οι αρρώστιες προξενούν ανείπωτα δεινά

⁹ George Steiner - Antoine Spire, *Η βαρβαρότητα της άγνοιας*, Αθήνα : Scripta, 2000 και George Steiner, *Entretiens*, Paris : Editions du Félin 2000

¹⁰ Jean-Pierre Langellier, «Un monde métis? ou la dissolution des Yalta culturels», στην ειδική έκδοση της εφημερίδας *Le Monde*, «L'avenir 2000-2099. 21 Questions au XXIe siècle», Δεκέμβριος 1999.

¹¹ Eric Hobsbawm, «Όταν η δημοκρατία κάνει κακό», στην εφημερίδα *Τα Νέα* της 7ης Μαρτίου 2000, αναδημοσίευση από το περιοδικό *New Statesman* της 5ης Μαρτίου του 2001. Επίσης Pierre Andre Taguieff, *Παγκοσμιοποίηση και Δημοκρατία*, Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου, 2001

και εμπνέουν σοβαρές ανησυ-χίες από πλευράς ασφάλειας.¹² Οι αριθμοί μιλούν από μόνοι τους, σχεδόν τρία δισεκατομμύρια άνθρωποι -ο μισός πληθυσμός της γης- ζουν με λιγότερο από 2 ευρώ την ημέρα και 45 εκατομμύρια πεθαίνουν κάθε χρόνο από πείνα και υποσιτισμό, ενώ το Aids έχει εξελιχθεί σε μια από τις φονικότερες πανδημίες της ιστορίας και συντελεί στη διάλυση των κοινωνιών.¹³

1. Ο ΚΟΜΒΙΚΟΣ ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΥ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΕΜΠΟΡΙΟΥ

Ένας από τους κορυφαίους πρωταγωνιστές των διεθνών οικονομικών σχέσεων, ο πρώην Επίτροπος της Ευρωπαϊκής Ένωσης για θέματα εμπορίου και νυν γενικός διευθυντής του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου (ΠΟΕ), Πασκάλ Λαμού, έχει υποστηρίξει στο βιβλίο του, «*Η Παγκόσμια Δημοκρατία. Για μια νέα Παγκόσμια Διακυβέρνηση*»¹⁴ ότι η παγκοσμιοποίηση είναι μεν πηγή δημιουργίας πλούτου και ανάπτυξης, αλλά παράλληλα αποτελεί συχνά παράγοντα ανισοτήτων, τόσο μεταξύ των χωρών όσο και στο εσωτερικό καθεμιάς από αυτές, οδηγώντας πολλές φορές σε ολέθρια αποτελέσματα για το περιβάλλον και την κοινωνία. Αγγίζει σήμερα όλες τις διαστάσεις της κοινωνικής ζωής και όχι μόνο την οικονομική.

Ο Πασκάλ Λαμού, που παραμένει στενός συνεργάτης του Ζακ Ντελόρ, υπογραμμίζει την ανάγκη να αναπτυχθεί ένα ευρύτερο όραμα για τη συγκρότηση μιας δημοκρατικής εξουσίας εναλλακτικής της εθνικής και διευκρινίζει ότι η παγκόσμια διακυβέρνηση δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από τη δημοκρατία.¹⁵ Ο στοχασμός του Λαμού τον οποίο θα επιχειρήσουμε να αποκωδικοποιήσουμε παρακάτω τροφοδοτήθηκε από τη διαδρομή του συγγραφέα στον «πλανήτη Ευρώπη» αλλά και σε ολόκληρο τον κόσμο.

¹² Βλέπε μεταξύ άλλων, Ester Duflo., *Η πάλη κατά της φτώχειας*, Αθήνα: Πόλις 2010, Alberto Alesina-Edward Glaeser., *Η καταπολέμηση της φτώχειας στις ΗΠΑ και στην Ευρώπη*, Αθήνα: Πόλις 2009 και Thomas Piketty., *Η οικονομία των ανισοτήτων* Αθήνα: Πόλις 2009.

¹³ Από πλευράς Ευρωπαϊκής Ένωσης, τις προκλήσεις και τις απειλές για την ασφάλεια στο νέο διεθνές περιβάλλον κατέγραψε για πρώτη φορά το κείμενο της ΕΕ, «Ευρωπαϊκή Στρατηγική Ασφάλειας» της 12ης Δεκεμβρίου 2003. Βλέπε σχετικά Σ.Ντάλης-Π.Τσάκωνας (επιμ.), *Η ευρωπαϊκή πολιτική άμυνας και ασφάλειας σε σταυροδρόμι. Η σημασία της για την παγκόσμια και περιφερειακή ασφάλεια*, Αθήνα Ι. Σιδέρης 2004, σ.469-482.

¹⁴ Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2006.

¹⁵ Βλέπε το άρθρο του Pascal Lamy, «Un jalon pour le développement durable», στην εφημερίδα *Libération* της 22ας Αυγούστου του 2002 και το κεφάλαιο, «Η κρίση των παγκόσμιων εξουσιών» στο βιβλίο του, *Η Παγκόσμια Δημοκρατία. Για μια νέα Παγκόσμια Διακυβέρνηση*, Αθήνα : Παπαζήσης 2006.

Έχει ενδιαφέρον να σταθεί κανείς στη δυναμική που αναπτύχθηκε στη διάσκεψη του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου στην Ντόχα τον Νοέμβριο του 2001, όπου για πρώτη φορά τα μέλη του ΠΟΕ, του σημαντικότερου εργαλείου για την απελευθέρωση του εμπορίου, δεσμεύτηκαν να τοποθετήσουν τη διαρκή ανάπτυξη στην καρδιά ενός κύκλου διεθνών εμπορικών διαπραγματεύσεων. Αυτές οι διαπραγματεύσεις έχουν πλέον δρομολογηθεί και, αν όλα εξελιχθούν ομαλά, θα οδηγήσουν στην πλήρη ενσωμάτωση των αναπτυσσομένων χωρών στο παγκόσμιο εμπορικό σύστημα, προς μια κατεύθυνση ευνοϊκή τόσο για τη δική τους ανάπτυξη όσο και για εκείνη του πλανήτη.¹⁶

Το πρόγραμμα που εκπονήθηκε στην Ντόχα, δεν είναι ο μόνος τρόπος μέσω του οποίου οι αναπτυσσόμενες χώρες θα επωφεληθούν ενεργά από τα ευεργετήματα του εμπορίου. Παράλληλα με τη διαδικασία που αναλήφθηκε στους κόλπους του ΠΟΕ, οι εμπορικές συμφωνίες, διμερείς ή περιφερειακές, μπορούν να ισχυροποιήσουν τη διεθνή συνεργασία και να δράσουν αυξητικά ως προς τα αποτελέσματα των επιδράσεων της αρωγής για την ανάπτυξη. Γι' αυτό ακριβώς, η Ευρωπαϊκή Ένωση προβλέπει την ενσωμάτωση αυτού του προγράμματος στις διμερείς σχέσεις της, ειδικότερα μάλιστα με τις λεγόμενες χώρες «ACP» (Αφρική, χώρες της Καραϊβικής και του Ειρηνικού), ακόμα και με εκείνες του Mercosur, ενός αχανούς περιφερειακού συνόλου που περιλαμβάνει τη Βραζιλία, την Αργεντινή, την Παραγουάη και την Ουρουγουάη.¹⁷

Όλες οι αναπτυσσόμενες χώρες δεν είναι πανομοιότυπες. Οι πιο φτωχές, ανάμεσά τους οι 49 «λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες» -αφρικανικές οι περισσότερες- απαιτούν ιδιαίτερη προσοχή. «Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η Ευρωπαϊκή Ένωση αποφάσισε να επιτρέψει σε όλα τα προϊόντα, εκτός των όπλων, την ελεύθερη πρόσβαση στην ευρωπαϊκή αγορά. Αυτό βέβαια δεν θα τις πλουτίσει μέσα σε μια νύχτα, αλλά τους παρέχει μια ευκαιρία που δεν είχαν γνωρίσει ποτέ στο παρελθόν, και που εμείς θα τις βοηθήσουμε να εκμεταλλευτούν. Ελπίζουμε ότι και άλλες χώρες θα ακολουθήσουν το ίδιο παράδειγμα», σημείωνε ο Πασκάλ Λαμύ στο άρθρο του στην εφημερίδα *Libération*.¹⁸ Και συμπλήρωνε ότι, «σε τελευταία ανάλυση, πέρα από τους γενναϊόδωρους και, πολλές φορές, υπερβολικά γενικευμένους λόγους, έχω την πεποίθηση ότι το εμπόριο μας προσφέρει τη δυνατότητα να μεταφράσουμε σε πράξεις τη βούλησή μας για σταθερή ανάπτυξη. Προπάντων

¹⁶ Martin Wolf, «Doha, must weed out the world's farming subsidies», στην εφημερίδα *Financial Times* της 6ης Νοεμβρίου του 2002. Βλέπε επίσης τη μελέτη του ΟΟΣΑ, *Agricultural Policies in OECD countries: Monitoring and Evaluation*, Paris: 2002.

¹⁷ Πρβλ. Marie Françoise Durand, Paolo Giordano, Alfredo Valladao (ed.), *Vers un accord entre l'Europe et le Mercosur*, Paris : Presses de Sciences Po, 2001. Επίσης την ομιλία του Jacques Delors, «Gouvernements et institutions internationales face à la dette des pays du Sud du monde», στο συνέδριο *In debito di giustizia*, στο Μιλάνο στις 3 Φεβρουαρίου του 2001.

¹⁸ Εφημερίδα *Libération* της 22ας Αυγούστου του 2002 όπ. παρ.

μάλιστα, στο πλαίσιο μιας πραγματικής εταιρικής σχέσης με τις αναπτυσσόμενες χώρες».

Σύμφωνα με τον Πασκάλ Λαμύ, πολλές αναπτυσσόμενες χώρες δεν είναι σε θέση να συγκεκριμενοποιήσουν το εξαγωγικό δυναμικό τους επειδή προσκρούουν σε εμπόδια διοικητικής φύσης ή στις τεχνικές απαιτήσεις από την πλευρά των πλούσιων χωρών για την πρόσβαση στις αγορές τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, έχουν απλώς έλλειψη πληροφόρησης. Ας τους δώσουμε, λοιπόν, τα μέσα και μόνο για να την αποκτήσουν, ώστε να αδράξουν τις υπάρχουσες ευκαιρίες και να εκπαιδεύσουν το προσωπικό τους σύμφωνα με τις απαιτήσεις ενός πολυεθνικού θεάτρου ενεργειών. Στην ειδική διάλεκτο της αρωγής για την ανάπτυξη, αυτό αποκαλείται τεχνική υποστήριξη. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει δεσμευτεί να αναλάβει το μερίδιό της σε αυτή την αρωγή, ειδικότερα μάλιστα υποστηρίζοντας την αντίστοιχη εκπαίδευση που προσφέρεται από τον ΠΟΕ. (.....) Από την πλευρά τους, οι αναπτυσσόμενες χώρες οφείλουν να συμπληρώνουν αυτές τις πράξεις με τη θέση σε εφαρμογή των κατάλληλων μορφών πολιτικής.

Τα αγαθά που παράγονται κατά τρόπο ισομερή και διαρκή -προϊόντα βιολογικά, που σέβονται το περιβάλλον, ή τις αρχές του ισομερούς εμπορίου- αποτελούν μια αγορά σε πλήρη άνθηση στις ανεπτυγμένες χώρες, όπου οι καταναλωτές έχουν συνείδηση της ικανότητάς τους να ασκούν πιέσεις στον τρόπο παραγωγής τους. Η Ευρωπαϊκή Ένωση είναι πεπεισμένη για τη δυνατότητά της να προσφέρει περισσότερα σε αυτό το πεδίο. Ακριβώς γι' αυτό, προτείνει τη θεσμοθέτηση κέντρων για το ισομερές εμπόριο και την καινοτομία, που θα συμβούλευαν τους εξαγωγείς των αναπτυσσόμενων χωρών. Τέτοιου είδους κέντρα θα μπορούσαν επίσης να βοηθήσουν τις αναπτυσσόμενες χώρες ώστε να ακουστεί η φωνή τους στις κυριότερες διεθνείς οργανώσεις. Όπως έγραφε εύστοχα ο Πασκάλ Λαμύ στην εφημερίδα *Libération*, το να επιβεβαιώνει κανείς την προτεραιότητα της διαρκούς ανάπτυξης, είναι καλό. Το να σταθμίζει τη συγκεκριμένη επίπτωση των μεθόδων πολιτικής σε αυτό το πεδίο, ακόμα καλύτερο. Αυτό συμβαίνει ειδικότερα για τις εμπορικές διαπραγματεύσεις: στο εξής, για όλες τις εμπορικές διαπραγματεύσεις που αναλαμβάνει η Ευρωπαϊκή Ένωση, προβαίνει σε μια μελέτη των επιπτώσεών τους στη διαρκή ανάπτυξη. Αυτές οι μελέτες καταγράφουν τις ενδείξεις ως προς τα αποτελέσματα των εμπορικών συμφωνιών και ως προς τις οικονομικές, κοινωνικές και περιβαλλοντικές συνθήκες των χωρών τις οποίες αφορούν. Έτσι, επιτρέπουν τη μεγιστοποίηση των ευεργετημάτων και την ελαχιστοποίηση του κόστους των διαπραγματεύσεων.

2.ΠΟΙΑ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΕ;

Όταν ο Πασκάλ Λαμού έγινε γενικός διευθυντής του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου τον Σεπτέμβριο του 2005, αξιωματούχοι του Οργανισμού υποστήριξαν ότι θα χρειαστεί να μεταμορφωθεί σε «Πασκάλ Ζορό» για να εκπληρώσει όλες τις προσδοκίες που εναποτέθηκαν πάνω του.

Η σύνοδος του ΠΟΕ στο Χονγκ Κονγκ (12-18 Δεκεμβρίου 2005) ήταν το πρώτο τεστ για τον Πασκάλ Λαμού στη θέση του γενικού διευθυντή του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου. Οι υπουργοί Εμπορίου των χωρών-μελών του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, στο Χονγκ Κονγκ, πέτυχαν μικρή πρόοδο σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση μιας φόρμουλας για τη μείωση των προστατευτικών δασμών σε παγκόσμιο επίπεδο, ή για την υιοθέτηση νέων κανόνων που θα διευκολύνουν τις ξένες επενδύσεις. Σημειωτέον ότι ο προηγούμενος γύρος των συνομιλιών για την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου ολοκληρώθηκε πριν από μια δεκαετία και οι προσπάθειες για την έναρξη ενός νέου γύρου δεν έχουν καρποφορήσει έκτοτε.¹⁹

Στο Χονγκ Κονγκ, ο Πασκάλ Λαμού ανακοίνωσε μια σειρά συμφωνιών σε διάφορα ζητήματα που αφορούν τις εξαγωγές αγροτικών προϊόντων. Στη βάση της συμφωνίας του Χονγκ Κονγκ, αρχής γενομένης από το 2006, καταργήθηκαν σταδιακά οι επιδοτήσεις των εξαγωγών βάμβακος. Επί του συγκεκριμένου ζητήματος, καταβλήθηκε τεράστια προσπάθεια να καμφθούν οι αντιρρήσεις των ΗΠΑ. Ο Οργανισμός μπορεί να υπερηφανεύεται πως με το σχέδιο αυτό θα ενισχυθούν οι οικονομίες των αφρικανικών χωρών που πλήττονται από τις μαζικές εξαγωγές βαμβακιού αμερικανικής παραγωγής.

Ο Οργανισμός αποφάσισε τη σταδιακή κατάργηση των γενικών επιδοτήσεων στις εξαγωγές αγροτικών προϊόντων έως το 2013. Αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Βραζιλία και η Ινδία, αλλά και οι ΗΠΑ, ζητούσαν την κατάργηση των επιδοτήσεων ως το 2010, πρόταση η οποία θα ανάγκαζε την Ευρώπη να αποσυρθεί από την παγκόσμια αγορά εξαγωγών γρηγορότερα από όσο θα ήταν οικονομικά εφικτό, και για τον λόγο αυτό δεν έγινε αποδεκτή.

Στο τελικό κείμενο της συμφωνίας γίνεται λόγος για μείωση των δασμών στο 97% περίπου των προϊόντων που εξαγουν συνολικά οι υπό ανάπτυξη χώρες. Η πρωτοβουλία αυτή εγκαινιάστηκε το 2001 και υποστήριζε την πρόσβαση χωρίς δασμούς και ποσοτώσεις στα προϊόντα των 50 πιο φτωχών χωρών του πλανήτη, με τρεις εξαιρέσεις (ζάχαρη, ρύζι και μπανάνες) από το 2009 και μετά.

Κανείς δεν περίμενε πολλά από την προσπάθεια συνεννόησης που κατεβλήθη στο Χονγκ Κονγκ. Ο ίδιος ο επικεφαλής του ΠΟΕ, Πασκάλ Λαμού, είχε κατεβάσει τον πήχη των προσδοκιών προτού ακόμη ξεκινήσουν οι εξαήμερες διαπραγματεύσεις. Και

¹⁹ Dominique Bussereau, Christine Lagarde, «OMC: de Doha a Hong Kong pour le développement», στην εφημερίδα *Le Figaro*, της 10ης Δεκεμβρίου 2005.

είναι αλήθεια ότι οι εκπρόσωποι των 149 κρατών σπατάλη σαν τον περισσότερο χρόνο τους συζητώντας δευτερεύουσας σημασίας ζητήματα.

Τα συμφέροντα που διακυβεύονται στον ΠΟΕ είναι μεγάλα. Το εμπόριο συμβάλλει πλέον κατά 25% στη διαμόρφωση του παγκόσμιου ΑΕΠ, ενώ προ δεκαετίας συνέβαλε κατά 20%, σύμφωνα με την Morgan Stanley. Και οι εμπορικοί κανόνες ξεπερνούν κατά πολύ τα στενά όρια των δασμών. Ο ΠΟΕ διαιτητεύει διαφορές όπως είναι οι κανόνες ασφαλείας των τροφίμων στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η διαμάχη ΗΠΑ και Ευρωπαϊκής Ένωσης για τις επιδοτήσεις στις αεροναυπηγικές εταιρείες Boeing και Airbus, ή οι αμερικανικές διαμαρτυρίες κατά της οικονομικής στήριξης των εξαγωγών ξυλείας από την κυβέρνηση του Καναδά.

«Η αποτυχία των εμπορικών διαπραγματεύσεων δεν θα θέσει υπό αμφισβήτηση μόνο τον ΠΟΕ αλλά το αίσθημα συναίνεσης που είχε διαμορφωθεί μετά το πέρας του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου για την απελευθέρωση του διεθνούς εμπορίου», δήλωνε ο εκπρόσωπος για θέματα εμπορίου των ΗΠΑ, Ρομπ Πόρτμαν.²⁰ Κατά τη διάρκεια των συνομιλιών στο Χονγκ Κονγκ, ο Πόρτμαν προειδοποίησε ότι «αν δεν κάνουμε βήματα προόδου, θα κάνουμε βήματα προς τα πίσω ... δεν υπάρχει περίπτωση διατήρησης των κεκτημένων». Όταν ολοκληρώθηκε η υπουργική σύνοδος, ο Πόρτμαν και άλλοι υπουργοί δήλωσαν ότι απετράπη η κατάρρευση των διαπραγματεύσεων. Αλλά Αμερικανοί βουλευτές και γερουσιαστές, όπως επίσης και εκπρόσωποι του επιχειρηματικού κόσμου των ΗΠΑ, θεωρούν ότι οι ΗΠΑ κράτησαν μια υπερβολικά ενδοτική στάση στις διαπραγματεύσεις, ενώ μεγάλες αναπτυσσόμενες χώρες, όπως η Ινδία και η Βραζιλία, δεν έκαναν καμία παραχώρηση. «Υποτίθεται ότι οι διαπραγματεύσεις είναι ένα δούναι και λαβείν. Στο Χονγκ Κονγκ οι ΗΠΑ έδωσαν χωρίς να πάρουν τίποτε. Μερικές φορές η μη συμφωνία είναι προτιμότερη από μια κακή συμφωνία. Και για να είμαστε ειλικρινείς, η συμφωνία στο Χονγκ Κονγκ ελάχιστα προώθησε τα αμερικανικά συμφέροντα», δήλωνε ο Μαξ Μπόκους.²¹

Ενεργώντας βάσει του κανόνα που λέει να μην ασχολείσαι σήμερα με ό,τι μπορείς να λύσεις ευκολότερα αύριο, οι κυβερνήσεις συμφώνησαν να προσπαθήσουν να αποτρέψουν την εκδήλωση μιας κρίσης στο Χονγκ Κονγκ, αναβάλλοντας τη λήψη των επώδυνων αποφάσεων για το επόμενο έτος. Το ότι προτεραιότητα των υπουργών ήταν να αποφύγουν το «όνειδος» άλλης μιας αποτυχημένης συνόδου συνιστά θλιβερή ετυμηγορία για τη μοίρα ενός οργανισμού που, υποτίθεται, θα ήταν το σημαντικότερο εργαλείο παραγωγής αποφάσεων της παγκοσμιοποιημένης οικονομίας. Η «πονεμένη» ιστορία των συνομιλιών της Ντόχα υποδηλώνει ότι οι δυσλειτουργίες οφείλονται σε βαθύτερες αδυναμίες του συστήματος.

²⁰ Guy de Jonquieres, Frances Williams, «WTO deal fails to heal rifts», στην εφημερίδα *Financial Times*, της 19ης Δεκεμβρίου 2005.

²¹ Guy de Jonquieres, Frances Williams, όπ. π.

Ένα από τα λάθη που κάνουμε είναι να χαρακτηρίζουμε τον όγδοο στη σειρά γύρο εμπορικών διαπραγματεύσεων «αναπτυξιακό», στην προσπάθεια να πείσουμε τις κατά κόρον επιφυλακτικές χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου που απαρτίζουν τα τέσσερα-πένμπτα των μελών του Οργανισμού. Με τον τρόπο αυτό δημιουργούμε προσδοκίες ότι ο γύρος της Ντόχα μπορεί να μετατρέψει όλες τις φτωχές οικονομίες σε πλούσιες! Αλλά, κανένας γύρος διαπραγματεύσεων δεν μπορεί να το κάνει. Η απελευθέρωση του εμπορίου –που είναι η κύρια αποστολή του ΠΟΕ παρά τις περιοδικές προσπάθειες να επιβαρυνθεί και με άλλες ευθύνες– δεν εγγυάται το οικονομικό αποτέλεσμα. Μπορεί, μόνον, να δημιουργήσει ευκαιρίες.²²

Επιπρόσθετα, ο χαρακτηρισμός «αναπτυξιακός» δεν έκανε τους πλούσιους του πλανήτη αισθητά πιο γενναιόδωρους στα θέματα άμεσου ενδιαφέροντος των φτωχών, ενώ δίνει στους τελευταίους ένα βολικό επιχειρήμα να ορθώνουν εμπόδια σε οτιδήποτε δεν τους αρέσει. Ωστόσο, τα μεγαλύτερα προβλήματα έχουν βαθύτερες ρίζες που πηγάζουν στις γεωπολιτικές αλλαγές που συντελέστηκαν μετά το 1947 - και τη Γενική Συμφωνία Δασμών και Εμπορίου (GATT) που δημιουργήθηκε ως απάντηση στην καταστροφική πολιτική προ-στατευτισμού της δεκαετίας του '30.

Ο Ψυχρός Πόλεμος έδωσε στις ΗΠΑ, τον αρχιτέκτονα της GATT, ένα ισχυρότατο κίνητρο να προωθήσουν το ελεύθερο πολυμερές εμπόριο ως μέσον για την ενίσχυση των δημοκρατιών ανά τον πλανήτη. Ωστόσο, ως τα μέσα της δεκαετίας του '80, η δέσμευση των Αμερικανών άρχισε να εξασθενίζει. Λίγα χρόνια αργότερα, η πτώση του Τείχους του Βερολίνου υπονόμωσε τη γεωστρατηγική συλλογιστική τους. Καθώς οι δασμοί στις μεγάλες αγορές είχαν ήδη καθοριστεί σε χαμηλά επίπεδα από προηγούμενους εμπορικούς γύρους, η πολιτική επιθυμία για νέους γύρους μετατοπίστηκε από την προθυμία για την επίτευξη περαιτέρω οικονομικών οφελών στο φόβο μήπως χαθούν τα κεκτημένα.

Κατά μια έννοια, οι εμπορικοί γύροι συνιστούν παράλογες πολιτικές δραστηριότητες. Η επιτυχία τους απαιτεί οι κυβερνήσεις να κινητοποιούνται από πανίσχυρα κεκτημένα εγχώρια συμφέροντα στο εσωτερικό των επικρατειών τους, στο όνομα μακροπρόθεσμων κερδών που είναι ανεπαίσθητα για την πλειονότητα του πληθυσμού, υποστηρίζει ο αναλυτής των *Financial Times*, Guy de Jonquieres.²³

Σήμερα, πέντε χρόνια από την ανάληψη των καθηκόντων του Πασκάλ Λαμύ, στον ΠΟΕ, η έκθεση του ΠΟΕ του Ιουλίου του 2010, διαπιστώνει πως το παγκόσμιο εμπόριο βρίσκεται σε ανοδική πορεία αν και οι «μεγάλες δυνάμεις» των εξαγωγών δυσκολεύονται να φτάσουν τα προ της οικονομικής κρίσης επίπεδα. Σε κάθε περίπτωση το εμπόριο φαίνεται να επανακάμπτει, και μάλιστα με θεαματικό

²² Πρβλ. Guy de Jonquieres, «Tentative steps forward seen as better than none at all», στην εφημερίδα *Financial Times*, της 19ης Δεκεμβρίου 2005.

²³ Guy de Jonquieres, όπ. π.

ρυθμό σε σχέση με το 2009, το οποίο υπήρξε η χειρότερη μεταπολεμική χρονιά για τις διεθνείς εμπορευματικές συναλλαγές.²⁴

Μεγάλη πρωταγωνίστρια αυτής της ανάπτυξης αναδεικνύεται η Κίνα, καθώς οι παραδοσιακές εξαγωγικές χώρες, η Ιαπωνία και η Γερμανία, ανακάμπτουν με βραδύτερο ρυθμό σε σχέση με τις αναδύομενες οικονομικές δυνάμεις όπως η Ινδία και η Βραζιλία.²⁵

Η άνοδος της Κίνας στη δεύτερη θέση μετά τις ΗΠΑ όσον αφορά το ΑΕΠ, που είχε προαναγγελθεί εδώ και πολύ καιρό, έγινε πραγματικότητα τον Αύγουστο του 2010. Αυτή η εξέλιξη αποτελεί ιστορική στροφή που αλλάζει τους συσχετισμούς δυνάμεων στην παγκόσμια σκηνή.

Είναι γνωστές οι προσπάθειες και ο ρόλος του Πασκάλ Λαμού στο να αποκτήσει η εξωτερική οικονομική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης έναν προσανατολισμό ο οποίος δεν θα περιορίζεται στην προάσπιση των ευρωπαϊκών εμπορικών συμφερόντων, αλλά θα λαμβάνει επίσης υπόψη της τα συμφέροντα της ανθρωπότητας στο σύνολό της, και ειδικότερα των φτωχών και των απόκληρων.

Ο Πασκάλ Λαμού έχει πλήρη συνείδηση ότι η αποτελεσματικότητα στην εξωτερική οικονομική πολιτική εξαρτάται από την υποστήριξη του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου (δηλαδή των κρατών-μελών) και του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Στη διάρκεια της θητείας του στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή, αυτός εισηγήτο, αυτός διαπραγματευόταν με τις τρίτες χώρες, αλλά δεν θα μπορούσε να καταφέρει τίποτα αν δεν είχε λάβει πρώτα απ' όλα υπόψη του τις εθνικές θέσεις και απόψεις και αν δεν είχε επιδιώξει, σε περίπτωση ανάγκης, ορισμένους συμβιβασμούς. Για παράδειγμα, σχετικά με την πρωτοβουλία «Όλα εκτός από τα όπλα», γράφει στο βιβλίο του, «*Η Ευρώπη στην πρώτη γραμμή*» (εκδόσεις Scripta, Αθήνα, 2003): Ακόμα και αν η Επιτροπή δεν παίρνει μέρος στην τελική απόφαση, ο ρόλος της είναι νευραλγικής σημασίας. Ακριβώς επειδή η πρόταση που συζητείται εκπηγάει από αυτήν, οι υπουργοί που επιθυμούν να τους δοθούν διευκρινίσεις περιμένουν τις απαραίτητες εξηγήσεις από τον αρμόδιο επίτροπο. Από πολιτική άποψη, σε περίπτωση που το Συμβούλιο απομακρύνεται υπερβολικά από τους αντικειμενικούς σκοπούς της πρότασης, η Επιτροπή μπορεί να εκδηλώσει ασαφώς την αποδοκιμασία της». Αυτό σημαίνει ότι αν η Επιτροπή δεν συμφωνεί, το Συμβούλιο χρειάζεται την ομόφωνη γνώμη όλων των μελών για να τροποποιήσει την πρόταση. Και ο Πασκάλ Λαμού καταλήγει: «Αυτός ο πολύπλοκος μηχανισμός επιτρέπει εδώ και σαράντα χρόνια στο ευρωπαϊκό δίπολο να προχωρεί, εδραιώνοντας μια σοφή

²⁴ «Το εμπόριο επανακάμπτει ελέω Κίνας», στην εφημερίδα *Το Βήμα* της 27ης Ιουλίου 2010.

²⁵ Τον Αύγουστο του 2010, η Κινεζική οικονομία έγινε η δεύτερη σε μέγεθος στον κόσμο μετά την αμερικανική. Η ιαπωνική οικονομία έχασε τη δεύτερη θέση για πρώτη φορά από το 1968, όταν είχε προσπεράσει τη γερμανική, που πλέον βρίσκεται στην τέταρτη θέση. Βλέπε σχετικά, «*Η Κίνα προσπέρασε την Ιαπωνία*», στην εφημερίδα *Το Βήμα* της 17^{ης} Αυγούστου 2010.

ισορροπία ανάμεσα στο ευρωπαϊκό συμφέρον και στα συμφέροντα των κρατών-μελών».

Απέναντι στις απειλές διαίρεσης μεταξύ των χωρών του Βορρά και του Νότου, ο Πασκάλ Λαμύ με το βιβλίο του, «*Η Ευρώπη στην πρώτη γραμμή*», συνηγόρησε υπέρ μιας «μετριασμένης» παγκοσμιοποίησης. Αν η ενωμένη Ευρώπη αποφασίσει να συνηγορήσει σοβαρά υπέρ μιας παγκοσμιοποίησης που θα έχει ως κύριο μέλημα τη μείωση των ανισοτήτων μεταξύ των φτωχών και των πλούσιων χωρών, τα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα, το περιβάλλον και την πολιτιστική διαφορετικότητα, τότε στο πρόσωπο του Πασκάλ Λαμύ θα μπορεί να υπολογίζει σε ένα σημαντικό εμψυχωτή αυτής της προσπάθειας.

Για τον πρώην Επίτροπο Εμπορίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης που έχει δοκιμαστεί σε πολλές καίριες θέσεις ευθύνης, από το γραφείο του Ζακ Ντελόρ έως την μεγάλη γαλλική τράπεζα Credit Lyonnais, όπου είχε αναλάβει την ευθύνη της αναδιάρθρωσης της γαλλικής τράπεζας, η Ευρώπη διαθέτει τη δική της ξεχωριστή ταυτότητα, σημαντικό στοιχείο της οποίας είναι το ευρωπαϊκό κοινωνικό μοντέλο και η ισορροπία που έχει διαμορφωθεί μεταξύ του κράτους, της κοινωνίας, των εργατικών σωματείων και των επιχειρήσεων. «Αυτό το κοινωνικό μοντέλο γίνεται εμφανές και στις εμπορικές διαπραγματεύσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης με την έμφαση που δίνουμε στη σχέση του εμπορίου με το περιβάλλον με την υγεία την κοινωνία και την προστασία των καταναλωτών. Δεν υπάρχουν πολλοί που να είναι τόσο πρόθυμοι να προωθήσουν αυτά τα θέματα όσο είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση» υποστηρίζει ο Πασκάλ Λαμύ.²⁶

Απέναντι στην παγκοσμιοποίηση, οι άνθρωποι αντιδρούν με τρεις τρόπους: «Μερικοί, μακάριοι εραστές της αγοράς, χειροκροτούν. Κάποιοι άλλοι συγκεντρώνονται για να εκφράσουν τα παράπονά τους. Μια τελευταία κατηγορία πράττει». Ο γνωστός γάλλος συγγραφέας, Ερίκ Ορσενά, έδωσε τους παραπάνω ορισμούς προσθέτοντας ότι ο Πασκάλ Λαμύ ανήκει στην τρίτη κατηγορία, εκείνη των πραττόντων.²⁷

Σε όσους ασχολούνται με τα ευρωπαϊκά δρώμενα, είναι γνωστό ότι ο Πασκάλ Λαμύ δεν έδωσε ποτέ την εντύπωση ότι εύχεται την τροποποίηση της κοινοτικής μεθόδου ή την κατ' αποκλειστικότητα ανάληψη από την πλευρά της Επιτροπής ενός μελλοντικού ρόλου «ευρωπαϊκού εκτελεστικού οργάνου».

Όπως σημειώνει και ο σχολιαστής της Agence Europe Φερντινάντο Ρικάρντι, η βιωμένη εμπειρία ενός Επιτρόπου με ισχυρή δέσμευση, που δεν διστάζει να

²⁶ Πρβλ. τη συνέντευξη του Πασκάλ Λαμύ στην εφημερίδα *Το Βήμα* της 6ης Οκτωβρίου του 2002. Βλέπε επίσης, Pascal Lamy, «Europe in the international economic system», Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, ομιλία στην Αθήνα στην Παλαιά Βουλή στις 3 Οκτωβρίου του 2002.

²⁷ Πρβλ. τον πρόλογο του Ερίκ Ορσενά στο βιβλίο του Πασκάλ Λαμύ, *Η Ευρώπη στην πρώτη γραμμή*, Αθήνα: Scripta, 2003. Την ελληνική έκδοση προλογίζει ο Γιώργος Παπανδρέου.

παίρνει πρωτοβουλίες, τον οδηγεί στην υποστήριξη της «κοινοτικής μεθόδου» με τις πολύπλοκες κάποτε ισορροπίες της, αρκεί να γίνονται σεβαστές τρεις προϋποθέσεις: το δικαίωμα λήψης πρωτοβουλιών πρέπει να παραμένει στην Επιτροπή, το Συμβούλιο μπορεί να μεταβάλλει τις προτάσεις μόνον ύστερα από ομόφωνη γνώμη των μελών του, και όταν η θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης είναι καθορισμένη αυτή που προβαίνει σε διαπραγματεύσεις είναι η Επιτροπή. Αυτές οι διαπιστώσεις θα έπρεπε να βάλουν σε σκέψεις εκείνους που προσχεδιάζουν ανατροπές, είτε προς την κατεύθυνση, ενός διακυβερνητικού καθεστώτος είτε, στην αντίθετη περίπτωση, για να μεταβάλλουν την Επιτροπή σε μοναδικό εκτελεστικό όργανο της Ένωσης.²⁸ Μια άλλη διαπίστωση έχει να κάνει με το γεγονός ότι όταν η Επιτροπή δίνει αποδείξεις πολιτικής βούλησης και αποφασιστικότητας, και τα επιχειρήματά της είναι έγκυρα, μπορεί, μέσα από την «κοινοτική μέθοδο», να αποσπάσει πολλά από το Συμβούλιο και μάλιστα να πείσει τα κράτη-μέλη που διατηρούν επιφυλάξεις.

2.1. Η παγκοσμιοποίηση δεν σημαίνει απαραίτητα και ενοποίηση

Η λέξη και η ιδέα «παγκοσμιοποίηση» είναι πολύ παλαιά. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι γεννήθηκε από την εκστρατεία του «πολίτη του κόσμου» Γκάρι Ντέιβις, ο οποίος είχε απαρνηθεί το αμερικανικό διαβατήριό του για χάρη μιας παγκόσμιας διακυβέρνησης. Υπήρξε τότε ένα παγκόσμιο προσκλητήριο να εγγραφούν οι πολίτες σε ένα κοινό μητρώο. Με τη στήριξη διάσημων προσωπικοτήτων, όπως ο Άλμπερτ Αϊνστάιν, ο Αλμπέρ Καμί και ο Αντρέ Μπρετόν, η εκστρατεία αυτή είχε αρκετά μεγάλη επιτυχία. Το 1968, ο Καναδός κοινωνιολόγος, Μάρσαλ Μακ Λούχαν, έκανε λόγο για το «Παγκόσμιο Χωριό». Ο όρος αναφερόταν στην εντυπωσιακή μεταμόρφωση των διεθνών σχέσεων, στην τεχνολογική επανάσταση, στη σύγχρονη παραγωγή, βιομηχανική και αγροτική, στη δύναμη των πυρηνικών όπλων. Αναφερόταν επίσης στα προηγμένα μέσα επικοινωνίας και μεταφοράς, στα αεροπλάνα, στο τηλέφωνο, στο Internet και κυρίως στην τηλεόραση που επιτρέπει σε δισεκατομμύρια ανθρώπους να ζουν μαζί μεγάλα αθλητικά, πολιτικά ή πολιτιστικά γεγονότα.²⁹

Μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης, οι διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης πήραν μια άλλη διάσταση. Ακόμη και η Κίνα με το Βιετνάμ,

²⁸ Βλέπε αναλυτικά *Bulletin Quotidien Europe*, no 8190 της 14^{ης} Απριλίου 2002.

²⁹ Πρβλ. André Fontaine, «L'insuffisance et les limites de la mondialisation», στην εφημερίδα *Le Monde* της 12ης Οκτωβρίου 2005. Pierre Jacquet, Jean Pisani-Ferry, Laurence Tubiana, *Gouvernance mondiale, Rapport du Conseil d'Analyse économique no 37*, Paris: La Documentation Française, 2002 και το σχολιασμό της έκθεσης της Παγκόσμιας Τράπεζας του 2005, στο συλλογικό έργο *Briser la spirale des conflits. Guerre civile et politique de développement*, Bruxelles :De Boeck, 2005.

διατηρώντας τη δικτατορία του κομμουνιστικού κόμματος, δίνουν τα τελευταία είκοσι χρόνια όλο και περισσότερο χώρο δράσης στην οικονομία της αγοράς. Η παγκοσμιοποίηση έπαψε να είναι δόγμα και προσέλαβε διαστάσεις μιας πραγματικότητας δύσκολα αναστρέψιμης. Όμως η παγκοσμιοποίηση δεν σημαίνει απαραίτητα και ενοποίηση. Και μόνο το γεγονός ότι ζούμε όλοι στο ίδιο «χωριό» που περιέγραψε ο Μακ Λούχαν δεν αρκεί για να εγγυηθεί την ευημερία και την ικανοποίησή μας.³⁰

Έτσι, η παγκοσμιοποίηση αφορά σήμερα τις διεθνείς οικονομικές σχέσεις και όχι την παγκόσμια «διακυβέρνηση» και την αναζήτηση μιας εναλλακτικής της εθνικής δημοκρατίας, την οποία περιγράφει ο Λαμύ στο τρίτο κεφάλαιο του βιβλίου του («Για μια Δημοκρατία εναλλακτική της εθνικής: Σημεία αναφοράς για μια συζήτηση») ως το μέσο εκείνο που θα επέτρεπε στις δημοκρατίες να ασκήσουν από κοινού μια άλλη μορφή εξουσίας, μια διεθνική εξουσία, ικανή να αναλάβει με νόμιμο, ορατό και διαφανή τρόπο την ευθύνη της επίλυσης των κοινών προβλημάτων της ανθρωπότητας.

Γιατί όμως εκτιμούμε ότι τα παγκόσμια προβλήματα έχουν μετατραπεί σε διακυβεύματα της ίδιας της δημοκρατίας; Στην πράξη, το ερώτημα της δημοκρατίας τίθεται κάθε φορά που οι αποφάσεις που υιοθετούνται από τα διεθνή όργανα επιβάλλουν σε μια χώρα συμπεριφορές οι οποίες αποκλίνουν από τις εθνικές επιλογές της, σημειώνει εύστοχα ο Λαμύ και υπογραμμίζει ότι ο στόχος πρέπει να είναι ξεκάθαρος: κάθε φορά που η παγκοσμιοποίηση, σε όλες τις εμφανίσεις της, επιβάλλει επιδιαιτησία ανάμεσα σε συμφέροντα και αξίες, η δημοκρατία πρέπει να έχει το ρόλο του επιδιαιτητή.

Στο ευρωπαϊκό επίπεδο τα νέα δεδομένα που δημιούργησαν το γαλλικό και ολλανδικό «όχι» στο Ευρωσύνταγμα, η αδυναμία των μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης να αντιδράσουν από κοινού στις κα-θημερινές προκλήσεις και κυρίως σε αυτές που έρχονται από την Κίνα³¹, η αποτυχία της συζήτησης για τη μεταρρύθμιση του ΟΗΕ, η φτώχεια των περισσότερων χωρών της Αφρικής, οι πυρηνικές φιλοδοξίες της Βόρειας Κορέας και του Ιράν, το νέο πετρελαϊκό σοκ και το φαινόμενο του θερμοκηπίου, δείχνουν ότι ο κόσμος υποφέρει όχι από την υπερβολική παγκοσμιοποίηση, αλλά από την ανεπάρκειά της.³²

³⁰ André Fontaine, όπ. παρ.

³¹ Erik Izraelewicz, *Quand la Chine change le monde*, Paris :Grasset 2005 (ελληνική έκδοση: *Όταν η Κίνα αλλάζει τον κόσμο*, Αθήνα: Κασταλία 2006).

³² André Fontaine, όπ. παρ.

Σε αυτό το σκηνικό η Ευρώπη δεν διαθέτει την αναγκαία πολιτική ενέργεια για να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις ενός κόσμου που κινείται πολύ πιο γρήγορα, η δε κοινή γνώμη δείχνει επιφυλακτική και οι πολιτικές ελίτ κουρασμένες.³³

Ο Πασκάλ Λαμού, στο βιβλίο του «*Η Ευρώπη στην πρώτη γραμμή*», εξιστορεί με πάθος και ζωντάνια τις περιπέτειες που συνόδευσαν την εισήγηση της πρωτοβουλίας «Όλα εκτός από τα όπλα», όπως και τη μάχη του για τη διευκόλυνση της πρόσβασης των φτωχών χωρών στα φάρμακα κατά του AIDS και άλλων τρομακτικών πανδημιών. Υπάρχουν αυτοί που συγκεντρώνονται για να διαμαρτυρηθούν και αυτοί που δρουν. Ξεδιπλώνει το όραμά του για την Ευρώπη και με μια αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο, μας περιφέρει στα παρασκήνια των διαπραγματεύσεων του παγκόσμιου εμπορίου. Το βιβλίο αρχίζει στο Πεκίνο, στις τελευταίες διαπραγματεύσεις ανάμεσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση και την Κίνα, υποψήφια χώρα για τον Παγκόσμιο Οργανισμό Εμπορίου. Οι συνομιλίες γίνονται σε απόσταση αναπνοής και δεν απέχουν πολύ από έναν αγώνα πυγμαχίας με βελούδινα γάντια, όπου ο καθένας δοκιμάζει τον άλλο. Στον τελευταίο γύρο, η Ευρώπη θα δεχτεί, όσον αφορά τις εταιρείες κινητής τηλεπικοινωνίας, το όριο συμμετοχής στο επίπεδο του 49% του κεφαλαίου μονάχα από ξένους, έναντι της πρόσβασης στην κινεζική αγορά των κινητών τηλεφώνων: μια συμπληρωματική δέσμευση όσον αφορά τη διάθεση. Και μια επιπλέον άδεια για μια ευρωπαϊκή εταιρεία ασφαλειών ζωής.

Στο Σιάτλ, στα τέλη του 1999, και ύστερα στην Ντόχα, τον Νοέμβριο του 2001, παρακολουθούμε μέσα από τις αφηγήσεις του Λαμού τις διαπραγματεύσεις για την έναρξη ενός νέου γύρου ανάμεσα στις 149 χώρες του ΠΟΕ. Ο Μπιλ Κλίντον, πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών την εποχή της τέταρτης διυπουργικής συνέλευσης του ΠΟΕ, ακούει τα εξ αμάξης. Συγκεκριμένα, κατηγορείται μερικούς μήνες πριν από τις αμερικανικές προεδρικές εκλογές ότι επέσπευσε την αποτυχία των διαπραγματεύσεων προσφεύγοντας σε κάποιες εμπορικές κυρώσεις κατά των αναπτυσσόμενων χωρών, οι οποίες «καταπιέζουν τους εργαζόμενους με κακές συνθήκες εργασίας και ανεπαρκή εισοδήματα».

Απέναντι στις απειλές διαίρεσης μεταξύ των χωρών του Βορρά και του Νότου, ο Πασκάλ Λαμού συνηγορεί υπέρ μιας μετριασμένης παγκοσμιοποίησης. Μιας παγκοσμιοποίησης που έχει ως μέλημα τη μείωση των ανισοτήτων μεταξύ των φτωχών και των πλούσιων χωρών, τα θεμελιώδη κοινωνικά δικαιώματα, το περιβάλλον, την πολιτιστική διαφοροποίηση. Αντίθετα, είναι μάλλον φειδωλός στα λόγια ως προς το θέμα του ανοίγματος των αγροτικών αγορών στις αναπτυσσόμενες χώρες, κάτι που αποτελεί μια από τις κυριότερες διεκδικήσεις

³³ Πασκάλ Λαμού, «Μπορούμε να αισιοδοξούμε για την Ευρώπη», στο συλλογικό έργο, *Η Ευρωπαϊκή Ένωση 50 χρόνια μετά τη Συνθήκη της Ρώμης*, (επιμ. Σ. Ντάλης) Αθήνα: Έκδοση ΥΠΕΞ, 2007, σ.341-342.

τους.

Όσον αφορά μια παγκοσμιοποίηση πιο ισομερή, οι «Εικοσιεπτά» της ΕΕ μπορούν, παρ' όλα αυτά, να επαίρονται ότι είναι έτοιμοι να κάνουν θετικές προτάσεις.

Η πρωτοβουλία «Όλα εκτός από τα όπλα», που επιτρέπει στις φτωχότερες χώρες να εξάγουν τα προϊόντα τους στην Ευρώπη χωρίς τελωνειακούς δασμούς ή, ακόμα, να καταβάλλουν προσπάθειες προκειμένου να βρουν μια λύση για την πρόσβαση των χωρών του Νότου σε υποκατάστατα φαρμάκων με φθηνές τιμές, αποτελούν μέρος αυτής της παγκοσμιοποίησης. Επίσης, η πολιτιστική εξαίρεση παρουσιάζεται ως ένα διακοινοτικό πεπρωμένο, ακόμα και αν μπορεί να βρεθεί ξανά επαπειλούμενη στις ισχύουσες διαπραγματεύσεις.³⁴

2.2. Κοπεγχάγη: η σωτηρία του παγκόσμιου κλίματος αναβάλλεται...

Στη διάσκεψη του ΟΗΕ για το κλίμα στην Κοπεγχάγη τον Δεκέμβριο του 2009 όπου συγκεντρώθηκαν εκπρόσωποι 192 χωρών, προέκυψε τελικά ένα κείμενο με ψήγματα ελπίδας. Η διάγνωση έγινε γρήγορα και ήταν αρνητική. Το κείμενο που υπεγράφη δεν περιλαμβάνει τον παγκόσμιο στόχο που είχε καθοριστεί στη διάσκεψη και αφορούσε τη μείωση των εκπομπών αερίων έως 50% από σήμερα μέχρι το 2050 σε σύγκριση με τα επίπεδα του 1990.

Όσο για την Ευρωπαϊκή Ένωση, στην Κοπεγχάγη υπερασπίστηκε φιλόδοξους στόχους που δεν μπορούσε να μοιραστεί με άλλους σημαντικούς παίκτες στη διεθνή σκηνή;

Από την άλλη πλευρά, η Κίνα βρέθηκε στο επίκεντρο της αποτυχίας της Κοπεγχάγης. Για λόγους ανταγωνιστικότητας, η Κίνα δεν επιβάλλει περιορισμούς και περιβαλλοντικά πρότυπα στη βιομηχανία της και φυσικά δεν υποστηρίζει την ιδέα του ελέγχου του από διεθνείς οργανισμούς.

Όσο για τις αφρικανικές χώρες έδωσαν μάχη για αυστηρά όρια στις εκπομπές ρύπων των βιομηχανικών χωρών και ζήτησαν σημαντική οικονομική βοήθεια. Ο συμβιβασμός της Κοπεγχάγης ήταν για εκείνες απογοητευτικός. Αυξανόμενη στάθμη της θάλασσας, υψηλότερες θερμοκρασίες και ακραία καιρικά

³⁴ Πρβλ. σχετικά την εύστοχη βιβλιοκριτική για το βιβλίο του Πασκάλ Λαμύ από την Martine Laronche στην εφημερίδα *Le Monde* της 24ης Απριλίου του 2002. Βλέπε επίσης και τη μελέτη της Sophie Meunier, *L' Union fait la force. L' Europe dans les négociations commerciales*, Paris : Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 2005.

φαινόμενα.³⁵ Ήδη η Αφρική αντιμετωπίζει τις συνέπειες της κλιματικής αλλαγής. Και ας καταναλώνει ένας μέσος Αφρικανός λιγότερη ενέργεια από έναν Ευρωπαίο ή Αμερικανό. Είναι όμως η αφρικανική ήπειρος εκείνη που πληρώνει το τίμημα. Το οικονομικό ήταν τελικά εκείνο που δηλητηρίασε την ατμόσφαιρα μεταξύ αφρικανικών και βιομηχανικά αναπτυσσόμενων χωρών κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων.

Είναι σαφές ότι η διεθνής κοινότητα πρέπει να αναμορφώσει ριζικά την πολιτική για την κλιματική αλλαγή, ώστε να υπάρξει μια κανονική συμφωνία στις επόμενες διαπραγματεύσεις στο Μεξικό, στην πόλη Κανκούν, 29 Νοεμβρίου-10 Δεκεμβρίου 2010, στην ετήσια σύνοδο κορυφής, με στόχο την εδραίωση μιας νομικά δεσμευτικής συμφωνίας.³⁶

«Αντιμέτωποι με μια ατζέντα απαλλαγμένη από τις ολέθριες λεπτομέρειες, οι ηγέτες θα έχουν μεγαλύτερες πιθανότητες να συμφωνήσουν σ' ένα σχέδιο, που θα μας επιτρέψει να αντιμετωπίσουμε το φαινόμενο του θερμοκηπίου. Την ίδια ώρα, το κάθε κράτος χωριστά, αλλά και οι ενώσεις κρατών, όπως η Ε.Ε., θα πρέπει να ανακοινώσουν τις δικές τους δεσμεύσεις για τη μείωση των ρύπων», σημείωνε η εφημερίδα *The Observer* τον Δεκέμβριο του 2009.³⁷

³⁵ Ακραία καιρικά φαινόμενα παρατηρήθηκαν και τον Ιούλιο του 2010 ιδιαίτερα με τις καταστροφικές βροχοπτώσεις στο Πακιστάν, στην Κίνα και την Ινδία που άφησαν πίσω τους εκατομμύρια άστεγους. Ο διεθνής Τύπος χαρακτήρισε εφιαλτικό σκηνικό τον καύσωνα και το τοξικό νέφος στη Μόσχα, που διπλασίασαν τη θνησιμότητα στη ρωσική πρωτεύουσα, τις φωτιές στην Πορτογαλία, τις φονικές πλημμύρες στην κεντρική Ευρώπη, αλλά και στο Πακιστάν και στην Ινδία, όπως και τις κατολισθήσεις στην Ινδία. Σύμφωνα με πρωτοσέλιδο άρθρο της εφημερίδας *Η Καθημερινή*, η μέση θερμοκρασία στη Γη κατά το πρώτο επτάμηνο του 2010 ήταν υψηλότερη από την αντίστοιχη του 1998, που ήταν το θερμότερο έτος στην ιστορία του πλανήτη τα τελευταία 150 χρόνια. «Εφιάλτης οι κλιματικές αλλαγές», στην εφημερίδα *Η Καθημερινή* της 10^{ης} Αυγούστου 2010. Στις 15 Αυγούστου του 2010, ο γενικός γραμματέας του ΟΗΕ Μπαν Κι Μουν απηύθυνε έκκληση στη διεθνή κοινότητα να επισπεύσει την αποστολή έκτακτης βοήθειας στο Πακιστάν, όπου έξι εκατομμύρια κάτοικοι είχαν άμεση ανάγκη τροφής, νερού και στέγης. Η έκκληση του Μπαν Κι Μουν αντανάκλουσε την ανησυχία μεγάλου τμήματος της διεθνούς κοινότητας για τις ευρύτερες οικονομικές και κοινωνικές συνέπειες των πλημμυρών στο Πακιστάν. Βλέπε σχετικά, «Στείλτε βοήθεια τώρα», στην εφημερίδα *Ελευθεροτυπία* της 16^{ης} Αυγούστου 2010. Από την πλευρά της η Ευρωπαϊκή Ένωση, φαίνεται να εξετάζει σοβαρά τη συγκρότηση ειδικής στρατιωτικής δύναμης για τη βοήθεια των πληγέντων από φυσικές καταστροφές. Εκπρόσωπος της ΕΕ ανακοίνωσε στις 16 Αυγούστου του 2010 ότι η ΕΕ εξετάζει τρόπους για να ανταποκρίνεται πιο αποτελεσματικά σε ανθρωπιστικές καταστροφές. Είχαν προηγηθεί οι σφοδρές επικρίσεις του γάλλου προέδρου Νικολά Σαρκοζί με αφορμή την αργή ανταπόκριση της διεθνούς κοινότητας στην ανθρωπιστική τραγωδία του Πακιστάν. Βλέπε περισσότερα στο, «Ένα νέο ΝΑΤΟ για τις θεομηνίες», στην εφημερίδα *Το Βήμα* της 17^{ης} Αυγούστου 2010.

³⁶ Grégoire Allix, «Climat : les négociations internationales enlisées», στην εφημερίδα *Le Monde* της 8^{ης} Αυγούστου 2010.

³⁷ Robin Mckie, «Why I believe all is not lost – yet», στην εφημερίδα *The Observer*, της 20ης Δεκεμβρίου 2009.

Με λίγα λόγια, μια διεθνής συμφωνία κατά του φαινομένου του θερμοκηπίου είναι εφικτή. Μπορούμε να βγούμε από το αδιέξοδο εάν αναγνωρίσουμε τα λάθη της Κοπεγχάγης. Να δούμε τι πέτυχε και που απέτυχε.

Τι πέτυχε η Σύνοδος της Κοπεγχάγης

- Τα περισσότερα έθνη αποδέχτηκαν ότι η αύξηση της παγκόσμιας θερμοκρασίας πρέπει να διατηρηθεί κάτω από τους 2 βαθμούς Κελσίου.
- Τα βιομηχανικά έθνη δεσμεύτηκαν να δημιουργήσουν ταμείο οικονομικής ενίσχυσης του αναπτυσσόμενου κόσμου, ύψους 30 δισ. δολαρίων, για τα επόμενα τρία έτη.
- Δεσμεύτηκαν να αυξήσουν την ετήσια οικονομική βοήθεια στα 100 δισ. έως το 2020, προκειμένου τα φτωχά κράτη να προσαρμοστούν στην πράσινη τεχνολογία.
- Προβλέπεται η χρηματοδότηση των εθνών με δασικό πλούτο, προκειμένου να τον προστατέψουν από την υλοτομία και τη γεωργία.
- Διατηρείται σε ισχύ το Πρωτόκολλο του Κιότο, που επιβάλλει δεσμευτικούς περιορισμούς για τις εκπομπές ρύπων σε πλούσια κράτη.

Τι δεν πέτυχε

- Δεν ορίστηκαν στόχοι για τη μείωση των ρύπων.
- Δεν τηρήθηκε η προθεσμία για την υπογραφή μιας νομικά δεσμευτικής συνθήκης όπως είχε οριστεί στο Μπαλί το 2007.

- Δεν συμφωνήθηκε νέο χρονοδιάγραμμα για την επίτευξη μιας νομικά δεσμευτικής συμφωνίας με στόχο τη μείωση των ρύπων.

- Δεν δόθηκαν εγγυήσεις ή πληροφορίες για τις πηγές στις οποίες θα βασιστούν τα ταμεία για την κλιματική αλλαγή.

2.2.1. Οράματα υπονομευμένα από ψεύτικες ελπίδες;

Το ταξίδι των πολιτικών στην Κοπεγχάγη, θύμιζε στον συγγραφέα Πολ Κίνγκσνορθ³⁸, το ταξίδι του Τσάμπερλεν στο Μόναχο το 1938. Οι πάντες έβλεπαν, τότε, τι επεφύλασσε το μέλλον: βρισκόταν εκεί, στους λόγους του Χίτλερ και στην άγρια επιθετικότητα που ήδη επιδείκνυε η Γερμανία. Κι όμως, ο Τσάμπερλεν έτρεφε ελπίδες για το καλύτερο. Γύρισε πίσω με μian άχρηστη συμφωνία και οι πάντες τον επευφημούσαν. Ήθελαν απελπισμένα να πιστέψουν ότι η ειρήνη ήταν εφικτή, ακριβώς επειδή προφανέστατα δεν ήταν.

Ίσως η αποτυχία της Συνόδου της Κοπεγχάγης,³⁹ «μας βοηθήσει να αποδεχτούμε ότι τα οράματά μας για το μέλλον είναι υπονομευμένα από ψεύτικες ελπίδες. Η κοινότοπη αφήγηση όσον αφορά την κλιματική αλλαγή λέει ότι, εάν καταφέρουμε να ληφθούν οι επείγουσες πολιτικές αποφάσεις που είναι απαραίτητες, και αν καταφέρουμε να παραγάγουμε γρήγορα αρκετά ηλεκτρικά αυτοκίνητα και ανεμογεννήτριες, μπορεί να «σταθεροποιήσουμε το κλίμα» και να συνεχίσουμε τη ζωή μας όπως πριν. Είναι μια αφήγηση βασισμένη πάνω σε μια ξεπερασμένη εμπιστοσύνη στις δυνατότητές μας και στην τεχνολογία μας, μια εμπιστοσύνη που ξεθωριάζει μπροστά στην οικολογική πραγματικότητα», υποστηρίζει ο Πολ Κίνγκσνορθ και υπογραμμίζει πως, «έχουμε περιορίσει τρομακτικά τα δάση, έχουμε λεηλατήσει τους ωκεανούς, έχουμε εξαντλήσει το έδαφος, έχουμε αυξήσει τον παγκόσμιο πληθυσμό σε σημείο που μόλις να μπορούμε να τραφούμε και έχουμε αλλάξει τη χημική σύνθεση της ατμόσφαιρας. Δεν υπάρχει γρήγορη γιατρεία σ' αυτό, ίσως και καθόλου γιατρεία. Το σύστημά μας δεν είναι σχεδιασμένο για να το επιτρέψει. Μια οικονομία προκαθορισμένη να προχωράει προς την ακατάπαυστη ανάπτυξη δεν μπορεί να γίνει η μηχανή για μια

³⁸ Paul Kingsnorth, «A climate deal is like trying to halt the rains in Cumbria», στην εφημερίδα *The Guardian* της 24ης Νοεμβρίου 2009. Ο Πολ Κίνγκσνορθ είναι συγγραφέας, δημοσιογράφος και περιβαλλοντολόγος, με συμμετοχή σε πολλές περιβαλλοντικές και κοινωνικές δραστηριότητες. Έχει γράψει τα βιβλία, «*One No, Many Yeses*» και «*Real England*», τη μελέτη «*Your Countryside, Your Choice*», και είναι συνιδρυτής του Dark Mountain Project ([www. dark-mountain. Net](http://www.dark-mountain.net)).

³⁹ Για μια αποτίμηση της συζήτησης πριν από τη Σύνοδο της Κοπεγχάγης και τη διαμόρφωση των θέσεων της ΕΕ και των ΗΠΑ, βλέπε το συλλογικό έργο, *Από τον Μπους στον Ομπάμα. Η διεθνής πολιτική σε έναν κόσμο που αλλάζει* (επιμέλεια : Σωτήρης Ντάλης, Πρόλογος: Βύρων Θεοδωρόπουλος), Αθήνα: Παπαζήσης, 2010, στην εισαγωγή του γράφοντος (Η πρόκληση της «πράσινης οικονομίας» και της περιβαλλοντικής ασφάλειας), σ.39-55.

αλλαγή που απαιτεί επείγοντως την επιβράδυνση του ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης. Οι δημοκρατίες που είναι προκαθορισμένες να δίνουν στους καταναλωτές πολίτες τους ό, τι αυτοί θέλουν, είναι ανίκανες να τους πουν τι δεν μπορούν να έχουν. Και η ψυχολογία μιας κουλτούρας που αντιδρά με φρίκη σε κάθε εμπόδιο στο δρόμο της καταναλωτικής ουτοπίας, δεν είναι σε θέση να ακολουθήσει έναν διαφορετικό δρόμο».

Ακούμε πολλά για το έτος 2050: είναι μια βολική χρονολογία, για να στηρίζουμε τις ελπίδες μας για μια «βιώσιμη κοινωνία», κάτι που έχει καταλήξει να σημαίνει εξακολούθηση της συνήθους οικονομικής δραστηριότητας, *business as usual*, αλλά χωρίς εκπομπές διοξειδίου του άνθρακα. «Έχω την εντύπωση ότι η κάθοδος έχει ξεκινήσει. Μια φυσική κάθοδος, από την αφθονία των πετρελαϊκών αποθεμάτων και την κατασπατάληση των φυσικών πόρων, αλλά και μια ψυχολογική κάθοδος από την κορυφή των βολικών μας ψευδαισθήσεων. Ο κόσμος στο μέλλον δεν πρόκειται να είναι όπως κάποτε πιστέψαμε ότι θα ήταν», τονίζει ο Πολ Κίνγκσνορθ.

2.2.2. Πρόχειροι συμβιβασμοί αντί για ισχυρούς συλλογικούς μηχανισμούς

Μια διαφορετική προσέγγιση καταθέτει ο γνωστός αμερικανός συγγραφέας, Τόμας Φρίντμαν. «Η Σύνοδος της Κοπεγχάγης παρήγαγε μια σειρά περιορισμένων, πρόχειρων συμβιβασμών, οι οποίοι δεν είναι καθόλου βέβαιο ότι θα οδηγήσουν την ανθρωπότητα ένα βήμα πιο κοντά στην άμβλυνση των συνεπειών της κλιματικής αλλαγής. Πράγματι, όποιος παρακολούθησε από κοντά τη χαοτική οργάνωση της συνόδου και τις λεκτικές αψιμαχίες μεταξύ των αντιπροσώπων δεν μπορεί παρά να αναρωτιέται σήμερα αν, τελικά, η δεκαεπταετής διαδικασία των Ηνωμένων Εθνών με στόχο τη δημιουργία πλαισίου για την καταπολέμηση του φαινομένου θερμοκηπίου τελμάτωσε».⁴⁰

Ο Τόμας Φρίντμαν, υπογραμμίζει πως οι ΗΠΑ πρέπει να στηριχθούν στην αντίληψη ότι η κλιματική αλλαγή αποτελεί τη μεγαλύτερη απειλή για την ανθρωπότητα και συνεπώς εμείς -η διεθνής κοινότητα, δηλαδή- οφείλουμε να ενώσουμε δυνάμεις προκειμένου να αντιμετωπίσουμε το πρόβλημα με συλλογικούς μηχανισμούς. Οι μηχανισμοί αυτοί θα επιβλέπουν τις εκπομπές ρύπων κάθε έθνους και θα εγγυώνται την επιχορήγηση δισεκατομμυρίων δολαρίων για την ανάπτυξη τεχνολογιών «καθαρής ενέργειας» στα κράτη του αναπτυσσόμενου κόσμου. Όμως, όπως έχει υπογραμμίσει και ο πρώην πρόεδρος της Βραζιλίας Λούλα Ντα Σίλβα, η εν λόγω στρατηγική μπορεί να αποφέρει αποτελέσματα μόνο αν «τα έθνη αναλάβουν πραγματικά την ευθύνη που τους αναλογεί για τη μείωση

⁴⁰ Thomas Friedman, «Off to the Races», στην εφημερίδα *The New York Times* της 19^{ης} Δεκεμβρίου 2009.

των ρύπων» και εφόσον τα πλούσια κράτη επιδείξουν πραγματική διάθεση να βοηθήσουν τα φτωχότερα στην ανάπτυξή τους.

Για τον Φρίντμαν, μόνο μια αγορά διαμορφωμένη με κανονισμούς και κίνητρα που θα ενθαρρύνουν τη μαζική στροφή στις καθαρές πηγές ενέργειας μπορεί να περιορίσει την υπερθέρμανση του πλανήτη. Καμιά αγορά δεν είναι σε θέση να τα καταφέρει καλύτερα σ' αυτό από εκείνη των ΗΠΑ. Συνεπώς καταλήγει ο αμερικανός συγγραφέας, οι προσπάθειες πρέπει να στραφούν στην προώθηση νομοσχεδίου για τη φορολογική επιβάρυνση όσων εκπέμπουν ρίπους από τη Γερουσία, έτσι ώστε να ενεργοποιηθούν οι μηχανισμοί που θα καταστήσουν τις ΗΠΑ πρωτοπόρους στις «καθαρές» τεχνολογίες. Είναι βέβαιο ότι αν οι ΗΠΑ δώσουν το παράδειγμα θα τους ακολουθήσουν και άλλα έθνη, όχι διότι θα έχουν υποχρεωθεί από κάποιο νομικό έγγραφο, αλλά για ανταγωνιστικούς λόγους.

2.2.3. Μπροστά στο αδιέξοδο

Όταν ρώτησαν τον Τσου Εν Λάι, στη δεκαετία του '70, για τις επιπτώσεις της Γαλλικής Επανάστασης, απάντησε: «Είναι ακόμα πολύ νωρίς για να πούμε κάτι». Έτσι και οι ειδικοί για τις κλιματικές αλλαγές βρίσκονται στην ίδια κατάσταση σε σχέση με τα ακραία καιρικά φαινόμενα του καλοκαιριού του 2010. Άραγε, τι κοινό έχουν οι κατολισθήσεις λάσπης στην Κίνα, οι πλημμύρες σε Ινδία και Πακιστάν και οι πυρκαγιές στη Ρωσία;

Σίγουρα δεν μπορούμε να τα αποδίδουμε όλα στην κλιματική αλλαγή. Το μόνο βέβαιο είναι ότι ξηρασίες, πλημμύρες και καταιγίδες, είναι σοβαρότερες και πιο συχνές εδώ και 50 χρόνια. Οι δε αβεβαιότητες δεν πρέπει να είναι συνώνυμες της αδράνειας. Το αντίθετο, οι διαπραγματεύσεις για το κλίμα είναι πιο επείγουσες παρά ποτέ.

Σήμερα, ένα περίπου χρόνο μετά την αποτυχημένη διάσκεψη της Κοπεγχάγης, η αντίθεση είναι εντυπωσιακή. Μετά τις εντυπωσιακές κινητοποιήσεις για την προετοιμασία της συνόδου του Δεκεμβρίου του 2009, η κλιματική πρόκληση φαίνεται να έχει εξαφανιστεί από την παγκόσμια πολιτική ατζέντα. Ένα παράδοξο που προκαλεί ακόμη μεγαλύτερη έκπληξη, από τη στιγμή που οι φυσικές καταστροφές συνεχίζουν να πολλαπλασιάζονται. Ο καύσωνας και οι πυρκαγιές στη Ρωσία, οι άνευ προηγουμένου πλημμύρες στο Πακιστάν, στην Ινδία και την Κίνα, η ξηρασία και η επισιτιστική κρίση στον Νίγηρα μαρτυρούν δραματικές κλιματικές διαταραχές. Βέβαια, αυτές οι χώρες πληρώνουν και το τίμημα της αποψίλωσης των δασών, της κερδοσκοπίας εις βάρος της γης, του υπερπληθυσμού, και της κρατικής αποτυχίας, διαφθοράς ή απουσίας.

Μπροστά σ' αυτήν την κατάσταση, η διεθνής συνάντηση της Βόννης (2-6 Αυγούστου 2010), προτελευταία προπαρασκευαστική συνάντηση για την

διάσκεψη του ΟΗΕ του Δεκεμβρίου του 2010 στο Κανκούν, σημαδεύτηκε από περισσότερη οπισθοδρόμηση παρά πρόοδο, μέχρι του σημείου να τίθενται υπό αμφισβήτηση τα ελάχιστα κεκτημένα της Κοπεγχάγης. Επικεντρωμένοι στην υπεράσπιση των εθνικών τους συμφερόντων, οι διαπραγματευτές του Βορρά όπως και αυτοί του Νότου περιέπλεξαν το κείμενο που προοριζόταν να διευκολύνει τις διαπραγματεύσεις, θέτοντας σε κίνδυνο τις πιθανότητες κατάληξης σε μια συμφωνία.⁴¹

Πλέον, το στοίχημα των διαπραγματευτών είναι αν θα καταφέρουν να επαναφέρουν το κλίμα στην πρώτη γραμμή της διεθνούς πολιτικής.

3. Η ΚΟΜΒΙΚΗ ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗΣ ΣΤΑΘΕΡΟΤΗΤΑΣ ΤΗΣ ΕΕ

Τα τελευταία χρόνια ήταν προφανές ότι η κατάσταση με το Σύμφωνο Σταθερότητας της ΕΕ δεν ήταν και η καλύτερη. Ωστόσο, αυτό είναι απαραίτητο, τόσο για την οικονομική και νομισματική σταθερότητα της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όσο και για τη σταθεροποίηση σε διεθνές επίπεδο της εμπιστοσύνης στο ευρώ. Ταυτόχρονα όμως, η άποψη ότι αντιπροσωπεύει ένα όργανο ατελές, που μπορεί και οφείλει να βελτιωθεί, κερδίζει ολοένα έδαφος στο εσωτερικό των ευρωπαϊκών θεσμών.

Ο Πασκάλ Λαμύ υποστήριξε σε συνέντευξή του στην εφημερίδα *Il Sole 24 Ore* ότι πρόκειται για όργανο «απαίδευτο» που πρέπει να γίνει πιο περίτεχνο.⁴² Είναι γεγονός ότι κάποια στοιχεία ευκαμψίας εμφανίσθηκαν στο τωρινό Σύμφωνο και ότι η Επιτροπή έδωσε το παράδειγμα μιας εφαρμογής πιο εκλεπτυσμένης (ειδικότερα με τους αυτόματους σταθεροποιητικούς παράγοντες και με αυτή καθαυτή την έννοια του δομικού ελλείμματος). Ωστόσο, αυτό που θα έπρεπε να «εκλεπτυνθεί» είναι το Σύμφωνο, και μάλιστα ο Πασκάλ Λαμύ έχει υποδείξει την κατάλληλη συνταγή: την προσχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου στο ευρώ.

Τι καταλογίζει ο Πασκάλ Λαμύ πρωτίστως στο Σύμφωνο Σταθερότητας; Ότι πρόκειται για ένα όργανο που προκαλεί φόβο: «Έχουμε επενδύσει πολλά στις διαδικασίες και στους κανόνες, που δεν είναι όμως επαρκή στον διάλογο και στην οικονομική πολιτική (...). Το Σύμφωνο Σταθερότητας είναι ένα απαίδευτο όργανο

⁴¹ Πρβλ. σχετικά «Dérèglements climatiques, impasse politique» Editorial στην εφημερίδα *Le Monde* της 13^{ης} Αυγούστου 2010.

⁴² Βλέπε *Bulletin Quotidien Europe*, no 8322 της 19ης Οκτωβρίου του 2002.

διακυβέρνησης. Δεν είναι άξιο απορίας ότι στερείται δημοτικότητας (...). Θα χρειαστεί να το αντικαταστήσουμε από κάτι πιο έξυπνο και λιγότερο χοντροκομμένο. Χρονολογείται εδώ και δέκα χρόνια, και πρέπει να εκσυγχρονιστεί». Η κατάλληλη στιγμή για να γίνει κάτι τέτοιο, σύμφωνα με την άποψη του Πασκάλ Λαμού, θα είναι η προσχώρηση των Βρετανών αν το αποφασίσουν. Και αυτό επειδή το δικό τους σύστημα διαχείρισης των δημόσιων οικονομικών είναι πολύ πιο περίτεχνο από το μεσαιωνικό κανόνα, σύμφωνα με το οποίο το έλλειμμα του προϋπολογισμού δεν μπορεί να ξεπερνά το 3%. «Γιατί μεσαιωνικό;». Όταν υπάρχει οικονομική ανάπτυξη, ένα έλλειμμα του ΑΕΠ της τάξης του 3% είναι υπερβολικό. Τι κάνουμε όμως όταν δεν υπάρχει ανάπτυξη; Απομονωμένος, ο κανόνας του 3% είναι ανεπαρκής επειδή δεν ορίζει την έννοια του προϋπολογισμού σε κατάσταση ισορροπίας, ούτε τι είναι μια δημόσια επένδυση, ούτε τη σχέση της με το χρέος. Μπορούν να υπάρχουν εύλογες αιτίες χρέωσης υπέρ των μελλοντικών γενεών. Το θέμα είναι πολύπλοκο και πρέπει να είμαστε ακριβείς. Με τον Πασκάλ Λαμού συμφώνησε και ο τότε επίτροπος Πέδρο Σόλμπες, τονίζοντας ότι: «Ο Πασκάλ Λαμού έχει μια εξωτερική θεώρηση του Συμφώνου. Γνωρίζει πολύ καλύτερα από μένα την εμπορική πολιτική».⁴³

Αξίζει εδώ να θυμηθούμε τις δύο παρατηρήσεις του πρώην προέδρου της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, Ρομάνο Πρόντι, σχετικά με το Σύμφωνο Σταθερότητας, όπως τις διατύπωσε ο πρόεδρος της Επιτροπής δίνοντας μια συνέντευξη στην εφημερίδα *Le Monde* της 18ης Οκτωβρίου του 2002, η οποία προκάλεσε μεγάλο θόρυβο εκείνη την περίοδο. Στην πράξη, ο τότε πρόεδρος της Επιτροπής έδωσε έμφαση σε δύο πολιτικές απόψεις μείζονος σημασίας: α) Στις εξουσίες της Επιτροπής. «Είναι γεγονός ότι το Σύμφωνο Σταθερότητας είναι ατελές, ότι χρειάζεται ένα εργαλείο πιο ευφυές και μεγαλύτερη ευκαμψία. Για να θελήσουμε όμως εμείς (ως Επιτροπή) να χρησιμοποιήσουμε την ευκαμψία και την ευφυΐα, θα πρέπει να έχουμε και την ανάλογη εξουσιοδότηση». Την έχετε; «Είναι σαφές πως όχι, κανείς δεν την έχει. Εκεί ακριβώς συνίσταται το πρόβλημα. Δεν μπορούμε να έχουμε μια Ευρώπη ανθηρή, ισχυρή, αναπτυσσόμενη, χωρίς τη δυνατότητα να προσαρμόζουμε τις αποφάσεις ανάλογα με τις στιγμές. Έχω πλήρη γνώση ότι το Σύμφωνο Σταθερότητας είναι ηλίθιο, όπως όλες οι δύσκαμπτες αποφάσεις. Για να τις προσαρμόσει κανείς, χρειάζεται ομοφωνία, και αυτό δεν λειτουργεί. Δεν αρκεί να κατανοούμε, πρέπει να έχουμε και την εξουσία για τη λήψη αποφάσεων». β) Στο συντονισμό των μεθόδων οικονομικής πολιτικής. «Με τις παρούσες συνθήκες (μετά την έλευση του ευρώ), η ιδέα να ακολουθεί κανείς διαφορετικές οικονομικές πολιτικές είναι ολωσδιόλου παρανοϊκή. Όταν έχετε το ίδιο νόμισμα, μπορείτε να έχετε διαφορετικά ποσοστά πληθωρισμού για ένα χρόνο, όχι όμως και για τρία ή

⁴³ Βλέπε τα σχόλια του Πέδρο Σόλμπες στο φύλλο no 8321 της 18ης Οκτωβρίου 2002 της Agence Europe.

τέσσερα. Ο συντονισμός των οικονομικών πολιτικών με το Σύμφωνο Σταθερότητας είναι το ελάχιστο δυνατό».

Ο σχολιαστής της Agence Europe, Φερντινάντο Ρικάρντι, μας θύμιζε στο φύλλο της 19ης Οκτωβρίου του 2002, ότι ο Ζακ Ντελόρ είχε γράψει στη «Λευκή Βίβλο» του (που ήταν μια ανεξάντλητη πηγή ιδεών για την Ευρώπη) πως αν η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει τη δυνατότητα να δανείζεται και να χρεώνεται στις αγορές, είναι επειδή αποσκοπεί στην πραγματοποίηση μεγάλων σχεδίων υποδομής ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος, επωφελών για όλους και προπαντός για τις νέες γενιές. Και ο πρώην επίτροπος Μάριο Μόντι, από την πλευρά του, αποκάλυψε ότι τη στιγμή της γέννησης του Συμφώνου Σταθερότητας είχε αντιμετωπιστεί η περίπτωση της καθιέρωσης μιας διάκρισης ανάμεσα στις δαπάνες λειτουργίας και στις δαπάνες επένδυσης.⁴⁴ Ωστόσο, αποφασίστηκε να δοθεί προτεραιότητα στη σαφήνεια του κανόνα, σε μια συνθήκη μάλλον πιο κατανοητή παρά πιο έξυπνη. Έτσι, μπορούμε να επιβεβαιώσουμε ότι οι σημερινές σκέψεις επαναλαμβάνουν εκείνες του 1997 που δεν είχαν υλοποιηθεί λόγω των προτεραιοτήτων της στιγμής.

4. Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΩΣ ΠΡΟΤΥΠΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΑΓΟΡΑΣ

Στη Διακήρυξη του Βερολίνου της 25^{ης} Μαρτίου του 2007 για τα πενήντα χρόνια από τη Συνθήκη της Ρώμης του 1957, οι «27» αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων, υπογράμμισαν: *«Βρισκόμαστε αντιμέτωποι με μεγάλες προκλήσεις, που δεν σταματούν στα εθνικά σύνορα. Απάντησή μας σε αυτές είναι η Ευρωπαϊκή Ένωση. Μόνο από κοινού μπορούμε να διαφυλάξουμε και στο μέλλον το ευρωπαϊκό μας κοινωνικό ιδεώδες προς όφελος προς όφελος όλων των πολιτών της Ένωσης. Το ευρωπαϊκό αυτό ιδεώδες συνδυάζει την οικονομική επιτυχία με την κοινωνική ευθύνη».*⁴⁵

Ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική σήμερα σημαίνει πρωτίστως την ειρήνη μιας ηπείρου που δοκιμάστηκε τόσο σκληρά στη διάρκεια του 20ού αιώνα. Σημαίνει όμως και ένα πρότυπο ανάπτυξης μοναδικό στον κόσμο, που συνδυάζει κάποιες πολιτικές αλληλεγγύης –για παράδειγμα, την κοινή αγροτική πολιτική και τα ευρωπαϊκά δομικά κεφάλαια στις περιφέρειες– με αντικειμενικό σκοπό μια ανάπτυξη που συμεριζόμαστε όλοι.⁴⁶ Σήμερα, μέσω του ευρώ, παρατηρείται μια

⁴⁴ Βλέπε αναλυτικά την ενότητα «Textes de la semaine» της Agence Europe της 13ης Σεπτεμβρίου του 2002.

⁴⁵ Ολόκληρο το κείμενο της Διακήρυξης του Βερολίνου περιλαμβάνεται στον επετειακό τόμο «Η Ευρωπαϊκή Ένωση 50 χρόνια μετά τη Συνθήκη της Ρώμης» που δημοσίευσε το Υπουργείο Εξωτερικών τον Μάιο του 2007, σ.376-378.

⁴⁶ Πρβλ. την ομιλία του Jacques Delors στην Παγκόσμια Τράπεζα στην Ουάσιγκτον στις 4 Απριλίου του 2001. «Europe and Global Issues» στην ηλεκτρονική διεύθυνση <http://www.notre-europe.asso.fr/fichiers/Di-scours V101-fr.pdf>.

καθοριστική ικανότητα αντίστασης στα εξωτερικά νομισματικά πλήγματα, τόσο εμβληματικά στην εποχή μας.

Επίσης η ενιαία εμπορική πολιτική επιτρέπει στην Ευρωπαϊκή Ένωση να «παίζει» επί ίσοις όροις με τις Ηνωμένες Πολιτείες στο διεθνές προσκήνιο, να προασπίζει τα συμφέροντα των κρατών-μελών της, όπως και να ενεργεί υπέρ μιας παγκοσμιοποίησης καλύτερα ελεγχόμενης.

Η ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική είναι επίσης ένα πρότυπο κοινωνικής οικονομίας της αγοράς που βασίζεται πλέον και στο Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων.

Υπάρχουν τομείς όπου η έλλειψη της Ευρώπης σημαίνει την υποχώρηση της Ευρώπης, τόνιζε ο Πασκάλ Λαμύ, σ' ένα άλλο άρθρο του στην εφημερίδα *Le Monde*⁴⁷ και υπογράμμισε ότι, η Ευρώπη «σαν κενός χώρος» είναι η πραγματική παγίδα που η ίδια η Γηραιά Ήπειρος κινδυνεύει να στήσει στον εαυτό της. Ο Πασκάλ Λαμύ μας προτρέπει να ενισχύσουμε την «κοινοτική μέθοδο» στην Ευρωπαϊκή Ένωση, καθώς αυτή παρουσιάζει το μεγάλο πλεονέκτημα ότι είναι δοκιμασμένη και λειτουργεί. Επιτρέπει τον καθορισμό του γενικού ευρωπαϊκού συμφέροντος πέρα από τις εθνικές διαιρέσεις και την εξασφάλιση, από εμάς τους ίδιους, των μέσων της δράσης μας. Στηρίζεται στο θεσμικό τρίγωνο που αποτελείται από το Συμβούλιο των κρατών-μελών και το Ευρωκοινοβούλιο, τα οποία συζητούν, βελτιώνουν και ψηφίζουν κατά πλειοψηφία τις προτάσεις που επεξεργάζεται η Ευρωπαϊκή Επιτροπή.

Τα τελευταία χρόνια, όπως δείχνουν και οι μετρήσεις του Ευρωβαρομέτρου, οι ευρωπαίοι πολίτες πέρασαν από μια θετική σε μια αρνητική γνώμη.

«Γιατί; Πώς γίνεται να υποχωρεί η στήριξη της κοινής γνώμης σε ένα εγχείρημα χωρίς προηγούμενο ή ισοδύναμο, που άλλαξε τη μορφή της ηπείρου μας, ξορκίζοντας το φάσμα του πολέμου, σταθεροποιώντας τη δημοκρατία και ενδυναμώνοντας τις κοινωνίες, οι οποίες, συγκρινόμενες με τον υπόλοιπο κόσμο, είναι πιο ελεύθερες, πιο ανοιχτές, πιο ευημερούσες και πιο αλληλέγγυες; Μήπως η ευρωπαϊκή οικοδόμηση έχει πληγεί από το ίδιο κακό που έπληξε και το διεθνές σύστημα -το οποίο η Ένωση προσπάθησε να υπερβεί- και τις δημοκρατίες μας - τις οποίες σχεδιάζει να στηρίξει και να συντροφέψει;»⁴⁸

Ο Πασκάλ Λαμύ προσπαθεί να απαντήσει σε αυτή την ερώτηση χωρίς επιείκεια, εξετάζοντας με διαύγεια τις επιτυχίες και τις αποτυχίες, τις υποσχέσεις και τα αποτελέσματα αυτής της προσπάθειας να επινοηθεί μια νέα μορφή διακυβέρνησης.

⁴⁷ Pascal Lamy, «Europe: reculer les yeux fermés?», στην εφημερίδα *Le Monde* της 12ης Οκτωβρίου του 2002. Πρβλ. επίσης Zaki Laïdi και Pascal Lamy, «La gouvernance ou comment donner sans à la globalisation», *Gouvernance mondiale. Rapport du Centre d'Analyse économique*, Paris: *La Documentation Française*, 2002.

⁴⁸ Βλέπε Πασκάλ Λαμύ στο, *Η Παγκόσμια Δημοκρατία. Για μια νέα Παγκόσμια Διακυβέρνηση*, Αθήνα: Παπαζήσης, 2006, σ. 56.

5. ΠΡΟΣ ΜΙΑ ΔΗΜΟΣΙΟΝΟΜΙΚΗ ΕΝΩΣΗ;

«Το πρόβλημα του ελληνικού δημόσιου χρέους είναι σε μεγάλο μέρος η αντανάκλαση μιας οικονομίας που έχει έλλειμμα παραγωγικότητας και ανταγωνιστικότητας, άρα έλλειμμα ανάπτυξης. Αυτή η χώρα αντιστέκεται στην ενιαία αγορά και στον ανταγωνισμό. Δεν μπόρεσε να αντιπαλέψει τους συντεχνιασμούς και τις προσόδους από κεκτημένες θέσεις τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα». Ο επί δυο θητείες επίτροπος στην Ευρωπαϊκή Ένωση, πρόεδρος του Πανεπιστημίου Μποκόνι, στο Μιλάνο και πρόεδρος της επιτροπής που ανέλαβε να υποβάλει στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή μια «δέσμη ιδεών» για την αντιμετώπιση της κρίσης, ο Μάριο Μόντι, περιέγραψε με εύστοχο τρόπο την ελληνική διάσταση της οικονομικής κρίσης.⁴⁹

Η Ευρωζώνη και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο δάνεισαν στην Ελλάδα ένα κομμάτι εμπιστοσύνης που της είχαν αφαιρέσει οι επενδυτές. Η οικονομική βοήθεια της ΕΕ προς την Ελλάδα ήταν ένα σημαντικό βήμα προς τη θεραπεία της «ελληνικής ασθένειας», μια πίστωση χρόνου. Ήταν αυτός ακριβώς ο χρόνος που χρειάζεται η κυβέρνηση Παπανδρέου για να εξυγιάνει την οικονομική κατάσταση της χώρας. Και για την Ευρωζώνη είναι πολύ θετικό. Γιατί στο μέλλον αυτός ο γιγάντιος μηχανισμός στήριξης θα τίθεται σε ισχύ για να βοηθήσει όσες χώρες-μέλη της Ευρωζώνης βρίσκονται σε δεινή οικονομική θέση. Μετά την απόφαση για τον μηχανισμό στήριξης της ελληνικής οικονομίας λειτουργεί πλέον ένα «Ευρωπαϊκό Νομισματικό Ταμείο» πριν καν αυτό δημιουργηθεί.

Αυτή είναι η θετική διαπίστωση από την απόφαση της Ευρωζώνης. Η αρνητική έχει να κάνει με το γεγονός ότι ο μηχανισμός στήριξης του ευρώ δεν κατάφερε να ηρεμήσει τις αγορές γιατί δείχνει να αντιμετωπίζει το πρόβλημα της Ευρωζώνης σαν να προσδιορίζεται από την έλλειψη ρευστότητας ενώ στην πραγματικότητα η κρίση οφείλεται στην έλλειψη φερεγγυότητας και στον φόβο των επενδυτών μήπως δεν πάρουν πίσω τα χρήματά τους από την χρεωμένη Ευρωζώνη.

Όλη μαζί η Ευρωζώνη πρέπει να μην χάσει την αυτοκυριαρχία της. Κι εδώ είναι η μεγάλη ευθύνη της Γερμανίας στη διαχείριση της κρίσης. Το Βερολίνο, για μεγάλο χρονικό διάστημα, έδειξε αναποφάσιστο για το αν έπρεπε να υπερασπιστεί την ακεραιότητα του ευρώ. Από την αρχή της κρίσης, η Άγκελα Μέρκελ κατέστησε σαφές ότι τα γερμανικά συμφέροντα προηγούνται των ευρωπαϊκών. Ταλαντεύτηκε ως προς την ανάγκη παροχής βοήθειας στην Ελλάδα, μόνο και μόνο επειδή συνάντησε αντιδράσεις στο εσωτερικό της χώρας της. Αντίθετα ο πρώην καγκελάριος δεν έκρυψε τον προβληματισμό του. Όπως δήλωσε

⁴⁹ Βλέπε σχετικά το editorial του τεύχους 18 της επιθεώρησης *Διεθνής και Ευρωπαϊκή Πολιτική* Απρίλιος –Ιούνιος 2010, σ.5-6.

στον αμερικανό δημοσιογράφο John Vinocur, «η γερμανική πολιτική ηγεσία δεν αντιλαμβάνεται ότι η χώρα πρέπει να προσδέσει τη μοίρα της σε μια ευρύτερη οντότητα, την Ε.Ε. Ο δεσμός της με την Ευρώπη θα λειτουργήσει προς το γερμανικό συμφέρον, αλλά οι πολιτικές ελίτ του Βερολίνου δεν το καταλαβαίνουν. Κάτι ανάλογο όμως συμβαίνει και στη Γαλλία».⁵⁰

Η κατάσταση φάνηκε να διορθώνεται με την απόφαση της 7^{ης} Μαΐου της συνόδου κορυφής της Ευρωζώνης. Οι Ευρωπαίοι ηγέτες έδειξαν σωτήρια αντανάκλαστικά, αφού ήταν ξεκάθαρο πως η ελληνική κρίση απειλούσε να αποσταθεροποιήσει στο σύνολό της την Ευρωζώνη. Υιοθέτησαν μια θεραπεία – σοκ για να υπερβούν τον κίνδυνο και προσδιόρισαν τα μέσα για να γίνουν αμοιβαία τα εθνικά χρέη και να μην πληγούν οι μηχανισμοί της αλληλεγγύης.

Δυο βδομάδες αργότερα στις 21 Μαΐου, στη συνεδρίαση της «ομάδας εργασίας» που συνέστησαν οι υπουργοί Οικονομικών της Ε.Ε. (είχε προγραμματιστεί να συνεχιστούν με στόχο την επίτευξη συμφωνίας ως τον Οκτώβριο του 2010) και μετά την αποδοχή της ιδέας περί οικονομικής αρωγής προς τις χώρες που υποφέρουν δημοσιονομικά, το Βερολίνο εμφανίσθηκε περισσότερο αποφασισμένο στο να επιβάλει στην Ευρωζώνη την αυστηρή δημοσιονομική πειθαρχία όπως αυτό την εννοεί.⁵¹ Σύμφωνα με αρκετές αναλύσεις, η καταρχήν συμφωνία που επετεύχθη «φωτογραφίζει» μια Ένωση «κομμένη και ραμμένη» στα μέτρα της Γερμανίας. Μια Ευρωπαϊκή Ένωση με κυρώσεις (οικονομικές και μη οικονομικές) για όσους παραβιάζουν το Σύμφωνο Σταθερότητας, με ένα Σύμφωνο πολύ πιο αυστηρό από το σημερινό, με οικονομικές πολιτικές των κρατών που θα υπαγορεύονται σε μεγάλο βαθμό από το Βερολίνο. Όσο για το ζήτημα της

⁵⁰ John Vinocur, «Pondering the German Question», στην εφημερίδα *The New York Times* της 4^{ης} Μαΐου 2010.

⁵¹ Μιχάλης Σπινθουράκης, «Ευρωπαϊκή θύελλα για την ελεγχόμενη πτώχευση», στην εφημερίδα *Το Βήμα* της 23^{ης} Μαΐου 2010. Λίγους μήνες αργότερα, τον Αύγουστο του 2010, η νέα κυβέρνηση της Σλοβακίας αρνήθηκε να συμμετάσχει στο ευρωπαϊκό πακέτο στήριξης προς την Ελλάδα το οποίο είχε προσυπογράψει η προηγούμενη κυβέρνηση της χώρας αυτής. Βέβαια με την κίνηση αυτή δεν διακυβεύεται η όλη διαδικασία στήριξης, γιατί το 1% του συνόλου των εγγυήσεων, ύψους 80 δισεκατομμυρίων ευρώ, είναι μάλλον χαμηλό. Όμως άγγιξε ένα θέμα αρχής. Με την πρωτοβουλία αυτή της συντηρητικής σλοβακικής κυβέρνησης, η Σλοβακία (μια χώρα σαφώς φτωχότερη) αποκόπτεται από τη λογική-πολιτική της αλληλεγγύης της ΕΕ, μέσω της οποίας έχει λάβει και η ίδια κονδύλια από την Ένωση. Τι θα συμβεί άραγε εάν αύριο η Σλοβακία ζητήσει τη συνδρομή των άλλων κρατών-μελών; Παρ' όλα αυτά, η απόφαση της Σλοβακίας έφερε στο φως τη βεβιασμένη διαδικασία που ακολουθήθηκε για την έγκριση του ευρωπαϊκού πακέτου στήριξης. Βλέπε σχετικά, «Η στάση της Σλοβακίας», στην εφημερίδα *Η Καθημερινή* της 17^{ης} Αυγούστου 2010. Το Κοινοβούλιο της Σλοβακίας αρνήθηκε να εγκρίνει το ποσό των 700 εκ. ευρώ που της αντιστοιχούσε για τη βοήθεια προς την Ελλάδα, υποστηρίζοντας ότι οι φτωχές χώρες δεν θα έπρεπε να πληρώνουν για τις σπατάλες πλουσιότερων εταιρών τους. Ενέκρινε πάντως τη συμμετοχή της ύψους 4,4 δισ. ευρώ στο ευρωπαϊκό ταμείο βοήθειας. Όσο για τη σλοβάκα πρωθυπουργό Ιβέτα Ραντίκοβα προέτρεψε δημοσίως τον Όλι Ρεν να ζητήσει συγγνώμη, επειδή επέκρινε την απόφαση κάνοντας λόγο για έλλειμμα αλληλεγγύης εκ μέρους της Σλοβακίας. Βλέπε, «Λύπη Μέρκελ για την άρνηση της Σλοβακίας να συνεισφέρει στην ευρωπαϊκή βοήθεια προς την Ελλάδα», στην εφημερίδα *Η Καθημερινή* της 26^{ης} Αυγούστου 2010.

«ελεγχόμενης πτώχευσης», μπορεί να μην συζητήθηκε αλλά φαίνεται πως αποτελεί μέρος της μακροπρόθεσμης συζήτησης.⁵²

Αν και προηγήθηκαν αντιδράσεις του Παρισιού στην απόφαση του Βερολίνου να προχωρήσει μονομερώς σε απαγόρευση των ακάλυπτων ανοικτών πωλήσεων σε κρατικά ομόλογα και μεγάλες τράπεζες της Γερμανίας, τελικά οι δυο χώρες-στυλοβάτες του ευρώ αποφάσισαν να συμπλεύσουν. Παρουσίασαν κοινές προτάσεις για την αντιμετώπιση των προκλήσεων που αντιμετωπίζει η Ευρωζώνη και ειδικότερα στην κατεύθυνση της αυστηροποίησης των κυρώσεων προς τους παραβάτες του Συμφώνου Σταθερότητας και της ενίσχυσης της οικονομικής διακυβέρνησης.⁵³

Η κρίση έχει καταδείξει όλους αυτήν την περίοδο, τη βασική αδυναμία της Οικονομικής και Νομισματικής Ένωσης (ΟΝΕ) που είναι το γεγονός ότι τελικά η ΟΝΕ είναι μόνο νομισματική και δεν υποστηρίζεται από μια οικονομική κυβέρνηση. Οι χώρες –μέλη της Ευρωζώνης πρέπει να βρουν το «κουράγιο» να θεσμοθετήσουν και μια Οικονομική Ένωση, να ενισχύσουν συνεπώς το συντονισμό των χρηματοπιστωτικών πολιτικών τους. «Είμαστε μια Νομισματική Ένωση. Χρειαζόμαστε τώρα το αντίστοιχο της δημοσιονομικής ένωσης με όρους παρακολούθησης και εποπτείας της εφαρμογής των πολιτικών όσον αφορά τα δημοσιονομικά», υπογράμμισε ο πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας Ζαν Κλωντ Τρισέ, σημειώνοντας την ανάγκη να αξιολογηθεί το ιστορικό μέγεθος της ευρωπαϊκής οικοδόμησης.⁵⁴

Όταν η κρίση του Μαρτίου του 2010 απείλησε τη συνοχή της ευρωζώνης, «έπειτα από εβδομάδες πυρετωδών διαβουλεύσεων, τηλεφωνικών επαφών και μαραθωνίων συσκέψεων επικράτησε η λογική της αλληλεγγύης μεταξύ των Ευρωπαίων. Επικράτησε η λογική της αλληλεγγύης μεταξύ των Ευρωπαίων», σημείωνε και ο Όλι Ρεν, ο αρμόδιος επίτροπος για τις Οικονομικές και

⁵² Βλέπε σχετικά, Ειρήνη Καρανασοπούλου, «Οι Βρυξέλλες ...βγάζουν δόντια», στην εφημερίδα *Τα Νέα* της 25^{ης} Μαΐου 2010. Στην πρώτη συνεδρίαση για την οικονομική διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση, συμφωνήθηκαν τα παρακάτω: Θα υπάρχουν και οικονομικές (στέρηση κοινοτικών κονδυλίων) και μη οικονομικές (π.χ. στέρηση ψήφου στο Συμβούλιο) κυρώσεις για όσους παραβιάζουν τα όρια που θέτει το Σύμφωνο Σταθερότητας. Το Σύμφωνο Σταθερότητας θα ενισχυθεί και θα γίνει πιο αυστηρό, επιβάλλοντας πιο σφιχτή δημοσιονομική πειθαρχία. Θα βρεθούν τρόποι ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας, ώστε οι «καθυστερημένοι» να υποχρεωθούν να ανεβάσουν το επίπεδό τους. Θα δημιουργηθεί ένας μόνιμος μηχανισμός επίλυσης κρίσης. Θα υπάρξει θεσμικός τρόπος ενίσχυσης της οικονομικής διακυβέρνησης- της ενιαίας, δηλαδή, οικονομικής πολιτικής. Θα υπάρξουν μηχανισμοί πρόληψης και διόρθωσης των δημοσιονομικών αποκλίσεων. Το ζήτημα της «ελεγχόμενης πτώχευσης» θα συζητηθεί μακροπρόθεσμα μόνο κι όχι στο πλαίσιο του υπάρχοντος μηχανισμού κρίσης.

⁵³ «Μάχη "οπισθοφυλακής" για να στηριχθεί η Ευρωζώνη», στην εφημερίδα *Η Καθημερινή* της 23^{ης} Μαΐου 2010.

⁵⁴ «M. Trichet pour une "fédération budgétaire" européenne », στην εφημερίδα *Le Monde* της 1^{ης} Ιουνίου 2010.

Νομισματικές Υποθέσεις, περιγράφοντας σε άρθρο του τις κρίσιμες διαπραγματεύσεις του Μαρτίου του 2010.⁵⁵

Η Ευρώπη είναι σαν το ποδήλατο: αν δεν προχωράει, πέφτει, συνήθιζε να λέει ο Ζακ Ντελόρ. Βίαια σπρωγμένη από τις χρηματοπιστωτικές αγορές και απειλούμενη με ανατροπή δείχνει να γυρίζει το τιμόνι. ⁵⁶

Τέλος, όσον αφορά στη συζήτηση για την οικονομική κρίση. Αυτή καλύπτει πλέον ένα ευρύ πεδίο θεμάτων: από την ανάγκη για ένα νέο ευρωπαϊκό σχέδιο που θα επιτρέψει να καθοριστεί η θέση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην παγκόσμια τάξη πραγμάτων, η οποία διαμορφώνεται από μια νέα γεωπολιτική και οικονομική ισορροπία δυνάμεων, έως την ανάγκη αναθεώρησης των οικονομικών επιστημών. Όλα τα θέματα είναι ανοιχτά για περαιτέρω εξέταση ώστε να διαμορφωθεί μια νέα ατζέντα για τη μετά την κρίση περίοδο. Όλες οι αναλύσεις συμφωνούν πως δεν μπορούμε --και δεν πρέπει -- να επιστρέψουμε, είτε από θεωρητική είτε από θεσμική σκοπιά, στον προ της κρίσης κόσμο. Είναι απαραίτητο να βρεθούν νέα κανονιστικά πρότυπα και θεσμοί, να υπάρξουν καινούριες ιδέες και σύνεση. Απαιτείται πολιτικό θάρρος προκειμένου να επιδιωχθούν οι αναγκαίες θεσμικές αλλαγές που θα προετοιμάσουν το έδαφος για μια νέα εποχή, κατά την οποία, πολύ περισσότερο από κάθε άλλη φορά, η κοινωνική, η οικολογική και η οικονομική ατζέντα πρέπει να συζητούνται με έναν πιο ολοκληρωμένο τρόπο.⁵⁷

⁵⁵ Olli Rehn, «Greek Renaissance», στην εφημερίδα *The Wall Street Journal* της 24^{ης} Αυγούστου 2010.

⁵⁶ «L'Europe, c'est comme la bicyclette», Editorial της εφημερίδας *Le Monde* της 14^{ης} Μαΐου 2010.

⁵⁷ Για μια σφαιρική προσέγγιση της συζήτησης για την κρίση, βλέπε από την πρόσφατη βιβλιογραφία, την εισαγωγή του συλλογικού έργου, *Μετά το σεισμό. Οικονομική κρίση και Θεσμική επιλογή*. (Επιμέλεια) Anton Hemerijck, Ben Knapen, Ellen van Doorne, Πρόλογος ελληνικής έκδοσης: Λουκάς Τσούκαλης, Αθήνα: Παπαζήσης 2010.